

Van spinozist tot nationaal-socialist: de Nederlandse rechtsfilosoof Johan Herman Carp (1893-1979)

André Mommen

En réalité, la collaboration est un fait de désintégration, elle a été dans tous les cas une décision individuelle, non une position de classe. Elle représente à l'origine une fixation par des formes collectives étrangères d'éléments mal assimilés par la communauté indigène.

Jean-Paul Sartre¹

De in het interbellum aan de weg timmerende Nederlandse spinozist en staatsrechtgeleerde Johan Herman Carp koos na mei 1940 openlijk voor het lidmaatschap van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert. Voor de meeste collega's moet die eindbestemming geen verrassing zijn geweest. Reeds jaren voordien was hij al voor zijn fascistische sympathieën uitgekomen. Carp was ook een typische vertegenwoordiger van de revolutie van rechts. Hij bestreed de filosofie van de Verlichting.

In dit artikel wordt *niet* vertrokken van de vraag of Carp ook Spinoza heeft vervalst, wel of hij de vernietiging van de rede heeft nagestreefd² en hoe hij bij het fascisme eindigde.³ Voorts wordt gekeken welke varianten van spinozisme toen bestonden. Grofweg bestonden er toen welgeteld twee varianten van het spinozisme. De eerste variant die zich rationalistisch en zelfs materialistisch noemde, koos voor een verdere modernisering en democratisering van de samenleving. De tweede variant ging op zoek naar meer spiritualiteit, wat in het geval van Carp uiteindelijk bij het nationaal-socialisme zou eindigen.

De familie Carp

Johan Herman Carp werd op 19 juli 1893 te Den Haag geboren als oudste zoon van de eerste luitenant E. A. D. E. Carp⁴ en van de

De politieke tweedeling tussen rechts en links in het spinozisme was nu zichtbaar geworden nu Carp met zijn geschiedenisfilosofie naar rechts was afgedreven. Hegels dialectiek verschaftte hem de sleutel "tot het goddelijk Mysterie."

koopmansdochter Jeanne Henriette Bezoet de Bie.⁵ Johan Herman studeerde samen met zijn twee jaar jongere broer Eugène in 1913 af aan het gymnasium van Breda. Beiden gingen meteen in Leiden studeren. Johan Herman zocht het in de rechtenstudie, zijn broer Eugène in de medicijnen. Eugène Carp werd een internationaal bekende psychiater. Hoewel geen orthodox freudiaan, groef hij toch graag in de menselijke psyche. Hij ging na zijn huwelijk over naar het katholieke geloof om zijn Belgische echtgenote te plezieren.⁶

Hoewel de familie Carp niet tot de geldadel behoorde, was zij toch respectabel. Een broer van Johan Herman Carps vader was bij voorbeeld superintendant van de suikerfabrieken van de *Nederlandsche Handelsmaatschappij* (NHM) in Nederlands-Indië. Diens twee zonen, Bernard⁷ en Joop Carp, verwierven faam als olympische zeilers.⁸ Andere leden van de familie Carp maakten fortuin in de Rotterdamse wijnhandel of met een garensponnerij in Helmond. Voorts was er nog de Duitse staalbaron Werner Carp uit Hahnerhof bei Ratingen die via de *Phönix AG* in de *Vereinigde Stahlwerke*⁹ actief was en soms wel eens bij de Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N. V. langskwam¹⁰ of overlegde met de kolenhandelaar F. H. Fentener van Vlissingen over investeringen in een Duitse staalfabriek.

Hoewel de familie Carp vooral protestantse predikanten voortbracht, was ze nauwelijks met de intellectuele bourgeoisie gelieerd.¹¹ Ze behoorde eerder tot kringen die behalve

in de kerk, ook in de handel en het leger actief was. Opvallend was dus dat zowel Johan Herman Carp als zijn broer Eugène in Leiden gingen studeren. Johan Herman Carp studeerde rechten tussen 1913-1917, alwaar hij in de ban van de staatsrechtfilosoof Hugo Krabbe (1857-1936) kwam. Deze laatste had de theorie van de rechtssoevereiniteit ontwikkeld en naam gemaakt in het staats- en administratief recht, wat dan weer maakte dat Johan Herman Carp zijn heil in de ambtenarij zou zoeken. Hij vond na zijn afstuderen in 1917 meteen emplooi aan het Haagse provinciehuis. Snel een baan vinden was allicht toen ineens nodig, want op 1 december 1915 was hij met de protestantse notarisdochter Maria Kerkhoven uit Werkendam gehuwd.¹² Volgens Carps biograaf Jaap Kerkhoven was er geenszins sprake van een "spoedhuwelijk". Vader Carp kon immers de onderhoudskosten van het jonge gezin betalen.¹³ Op 17 oktober 1916 werd te Leiden dan zoon Johan geboren¹⁴, drie jaar later, op 25 december 1919, dan gevolgd door dochter Georgette, Johanna, Wilhelmina. Maar dan wel in Den Haag, alwaar het echtpaar een woning aan de Blankenstraat 73 had betrokken. Men hield het bij twee kinderen.

De rechtsfilosofie van Carp

In 1921 promoveerde Carp bij Hugo Krabbe te Leiden tot doctor in de rechten op een proefschrift over het bolsjewisme.¹⁵ Carp kweet zich daarbij consciëntieus van zijn wetenschappelijke plicht. Zowel Krabbe als Carp waren allicht zeer begaan met het verschijnsel der radendemocratie. Voor de rechtstheorie was dat in elk geval een "experiment" dat goed paste in Krabbes theorie van de rechtssoevereiniteit. Die stelde immers dat het recht in het rechtsbewustzijn van de individuen wortelde en niet door de overheid zelf mocht worden opgelegd. In

alle ontwikkelde staten was aldus Krabbe een levend rechtsbewustzijn voorhanden en dat rechtsbewustzijn moest zich in de organen van de rechtsordening manifesteren. De bron ervan kon alleen een hogere zedenleer zijn.¹⁶ Krabbe beriep zich hier op Immanuel Kant, want hij meende dat de staat niet alleen maar een belangengemeenschap, maar ook een rechtsgemeenschap moest zijn.¹⁷ Hoe dat alles concreet in elkaar moest grijpen, liet hij graag in het ongewisse.

Hoewel Carp in zijn proefschrift de uitsluiting van de bourgeoisie als klasse uit de politieke besluitvorming ten scherpste kritiseerde, was hij toch gecharmeerd door de ingestelde vormen van directe democratie. Hij vond immers dat het parlementarisme wel een “vreedzame partijstrijd”¹⁸ mogelijk maakte, maar ook dat dit systeem aan het volk “onvoldoende invloed op het uitvoerend staatsbestuur”¹⁹ garandeerde. Door de radendemocratie werd het volk nauwer bij de besluitvorming betrokken en daardoor “opgevoed”. Carps staatsrechtelijk vertoog was door Hans Kelsen (1881-1973) en diens Sozialismus und Staat²⁰ ingegeven. Voorts bouwde Carp verder op de rechtsfilosofie van Rudolf Stammler (1856-1938). Zo keerde Carp

zich in zijn betoog tegen het egoïsme van de mens. Die mens was niet van nature “goed, onbaatzuchtig, of hoe men het noemen wil”.²¹ Wilde een socialistische samenleving een kans maken, dan moest ze tot een “zeer krachtig ontwikkeld gemeenschapsgevoel” komen, met een rechtsorde die steunde op “het rechtsbesef der gemeenschapsleden.”²² Ook dit lag volledig in de lijn van hetgeen Krabbe had onderwezen. De laatste had het overheidsgezag niet als een “gegeven” beschouwd, maar wel “als eeuwig proces in het bewustzijn van de individuele onderdanen”. Daarbij had Krabbe, aldus Carp, een “nieuwe gezagsidee ontworpen, ontsproten aan de monistisch-immanente wereld- en levensbeschouwing van onzen tijd.”²³ Vooral het concept “monistisch-immanente wereld” mag hier worden genoteerd, omdat dit door de positivistisch ingestelde rechtsgeleerden werd verworpen. Zij konden de idee van de “innerlijke waarde” van de wet niet aanvaarden omdat dit tot rechtsonzekerheid moest leiden.

Bij Krabbe treft men eveneens elementen uit de filosofie van Kant aan.²⁴ Kants categorische imperatief is immers een rechtsbron. De rechtsleer behoort tot het domein van de praktische rede, dus daar

waar de vrijheid en de autonomie van de mens in feitelijke handelingen hun grondslag vinden. Handelingen zijn dan pas echt legaal als ze met het zedelijk voorschrift in overeenstemming zijn. Een wet valt daardoor altijd onder een categorische imperatief. Een probleem ontstaat pas als er conflicten of discrepanties tussen de wet en de wil optreden.²⁵ Volgens Krabbe waren conflicten onvermijdelijk geworden nadat men het kiesrecht had uitgebreid, waardoor de klassenbelangen inzet van de politieke strijd konden worden. Vandaar dat referenda geen oplossing konden bieden om tot rechtsvorming over te gaan. Krabbe meende echter wel dat iedereen van zijn natuurlijk recht moest kunnen genieten zonder een ander schade te berokkenen, maar dan moesten de mensen wel volgens hun verstand leven. Zich baserend op Spinoza’s *Ethica*, dacht Krabbe dat de mens op grond van het onvergankelijke natuurrecht de heerschappij van de staat mocht breken indien het verdrag tussen burgers en staat niet werd geëerbiedigd. Immers, indien de staat er alleen maar op was gericht om de mensen te onderwerpen en te doen gehoorzamen, dan ontbeerde die staat elke “zedelijke grondslag”²⁶ daartoe.

In zijn juridisch vertoog nam Carp de theorie van Krabbes rechtssoevereiniteit over. Die theorie deed immers beroep op “het rechtsbewustzijn, als een tot de menselijke gesteldheid behorende psychische qualiteit, hetwelk zijn oordeelen naar immanente vaste regelen bepaalt.” Zoals Krabbe dacht Carp ook dat het parlementaire systeem defecten vertoonde na de afschaffing van het censuskiesrecht en het districtenstelsel. Daardoor konden zich willekeurige meerderheden vormen, waarbij de vele politieke partijen, “ieder gedragen door eigen bijzondere belangen en inzichten”, het gevaar van anarchie met zich meebrachten, omdat die partijen ieder “eigen maatstaven”²⁷ aanlegden die met die van anderen niets of weinig gemeen hadden. Carp koos op zuiver pragmatische gronden alsnog voor het door hem zo gewantrouwde parlementarisme, omdat dit toch niet tegen te houden was.²⁸ De oplossing voor de “ontaarding” ervan lag in het samenbrengen van mensen die hun oordelen konden matigen. In navolging van Hans Kelsen en diens politiek relativisme pleitte Carp daarom voor “de uitbanning van het politieke dogmatisme ten gunste van een

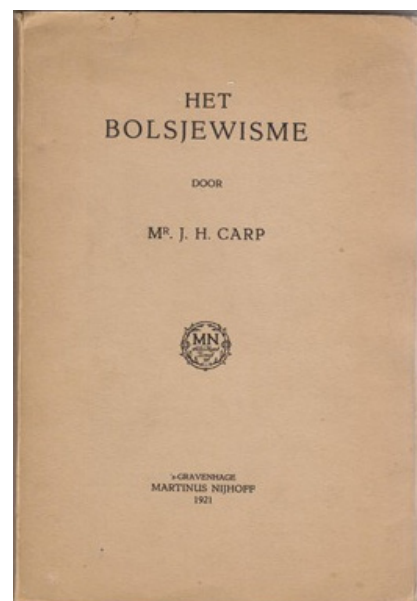
politisch relativisme.”²⁹ In navolging van Krabbe vond Carp dat de wetgever niet de enige ontstaansbron van het recht kon zijn en dat achter de wetgever een subject (overheid, staat, volk, gemeenschap) moest worden gedacht. Naast de begrippen overheid en staat wees Carp ook op begrippen als “volk” en “gemeenschap” die “een meer modernen klank hebben” en die een eenheid van gedragsregels en oordeelsnormen veronderstellen “welke niet anders is dan het begrip rechtsorde zelf”.³⁰ Carp koos hier voor de beoefening van de historisch-politieke methode. Hij wees de conservatieve rechtsschool af, omdat die slechts beschouwingen over het rechtsinstituut gaf. Hij wenste geen ander onderscheid meer te maken tussen publiek- en privaatrecht te maken, dan uit een oogpunt van algemene rechtssystematiek, “gelijk de onderscheiding tusschen burgerlijk- en handelsrecht het geval is.”³¹ Dat Carp trouw bleef aan Krabbes theorie van de rechtssoevereiniteit, bleek al snel. Hij deed dat bijvoorbeeld door in een pamflet de Amsterdamse hoogleraar staatsrecht F. G. Scheltema aan te vallen, omdat die in zijn inaugurale rede³² de psychologische opvattingen³³ in de theorie van de rechtssoevereiniteit had gekritiseerd.³⁴ Die oefening deed hij nog eens over in een artikelenreeks in het *Nederlandsch Juristenblad*, waarin hij tevens de empirisch-analytische methode van de Amsterdamse hoogleraar R. Kranenburg³⁵ op de hak nam.³⁶ Carp was inmiddels ook op de jaarvergaderingen van de *Vereeniging voor Wijsbegeerte des Rechts* verschenen. In 1926 hield hij er een lang en gloedvol betoog over de “tijdgeest en de staatsrechtswetenschap”, waarbij hij meteen fors uitpakte tegen de zelfoverschatting van het rechtspositivisme en tegen de historische school en daarna vóór de “transcendente en immanente beschouwingswijze”. Zijn bronnen waren niet alleen Georg Jellinek en Hans Kelsen maar ook Carl Schmitt. Hij brak hier een programmatische lans vóór de “organische democratie” en een “democratische gedachte” met een “monistische staatsleer, waarbij de voorstelling van een ten opzichte van het Volk transcendente Overheid is vervallen”.³⁷

Met Spinoza

Krabbe verfoeide Hegel in de persoon van zijn antisemitische Leidse collega Gerard Bolland.³⁸ Dat moet bij Carp aanvankelijk

ook het geval zijn geweest. Zijn keuze voor Spinoza kan niet alleen van Krabbe afkomstig zijn geweest, maar ook van de Nederlandse “volksopvoeders” en predikanten die toen al via talloze verenigingen en volkshogescholen aan de weg timmerden. Spinoza’s *Ethica* was in nieuwe vertaling naast de bijbel op de protestantse boekenplank verschenen. Drie pioniers van de Spinoza-revival komen hier in zicht, nl. Willem Meijer³⁹ (1842-1926), J. D. Bierens de Haan⁴⁰ (1866-1943) en Nico van Suchtelen⁴¹ (1878-1949). Iemand als de jonge domineeszoon Herman Gorter had zich ook op Spinoza geworpen, maar hij ging echter al snel naar het marxisme over.⁴² Spinoza werd nu ook door rechtsfilosofen bestudeerd.⁴³ Carp legde zich alsnog niet vast. Het “subjectivisme” droeg zijn voorkeur weg, maar hij voelde zich ook aangesproken door de neokantiaan Wilhelm Windelband⁴⁴ die samen met Rudolf Hermann Lotze (1817-1881) dacht dat de tijd van de alomvattende filosofische systemen voorbij was. Lotze wilde zelfs de filosofie tot het domein van de logica, de ethica en de esthetica beperken.

Carp meende dat de *principia* van de kritische wijsbegeerte geen aanspraak konden maken op zijn onvoorwaardelijke erkenning.⁴⁵ Dit kritische dogma stelde Carp tegenover het spinozistisch dogma “dat de substantie met het in haar samentreffen van subject en object van denking, aan het uitgangspunt der beschouwingswijze stelt”.⁴⁶ Hij meende voorts dat in het spinozisme het cognitieve denken nog wel een rol speelde “waar het betoog bewijzend verloopt”, maar dat in de definities wel “het emotionele denken tot uiting” kwam.⁴⁷ Verwijzend naar Nietzsche en diens *Der Wille zur Macht* meende Carp dat het streven naar kennis en inzicht naar zijn wezen ten slotte oneindig is en dus nimmer een rustpunt kan vinden. De kenniskritiek leerde volgens hem ook dat volgens Windelband een “positief begrip van het absolute niet mogelijk is, omdat het menselijk kenvermogen zich niet van eindige vormen kan losmaken”.⁴⁸ Zich beroepende op de *Philosophie des Als Ob* (1911) van Hans Vaihinger⁴⁹ (1852-1933), de oprichter van het *Kant-Gesellschaft*, stelde Carp dat de modernste verklaring van Kants kenniskritiek tot de slotsom was gekomen dat “zelfs de kritisch gezuiverde kennis de toets van het waarheidskriterium

niet kan doorstaan, omdat het aprioristisch bezit van het denken, dat eerst de kennis mogelijk maakt, zelf een fictie is.”⁵⁰

Uit de correspondentie tussen Spinoza en Hugo Boxel (en daarna met Hendrik Oldenburg, Simon de Vries en Albert Burgh) had Carp begrepen dat Spinoza God niet in zijn volle omvang had begrepen, “maar slechts in eenige zijner attributen en niet eens in het meerendeel daarvan.”⁵¹ In tegenstelling tot Boxel stond Spinoza immers met zijn godsbegrip op een niet-religieus standpunt: God kan men zich niet voorstellen, want anders vervalt men in antropomorfisme. De idee van God was volgens Spinoza nu datgene wat door zich zelf wordt begrepen, dus de waarheid, het bestendige. Volgens Carp kon een “waarachtig” spinozist slechts “door de gedachte aan de oneindigheid geëmotioneerd”⁵² worden. Carp wilde dus een verband leggen tussen het emotionele denken, d.w.z. het denken dat evidente ideeën vormt, en Spinoza’s *scientia intuitiva*, ook al omdat Spinoza die term had gebruikt, maar in engere zin dan het emotioneel denken in het algemeen. Voor Carp knoopte Spinoza’s wijsbegeerte aan bij het emotionele denken, terwijl de “klaarblijkelijkheid van de geometrische stelling getoetst wordt aan als objectief gedachte gegevens.”⁵³ Volgens Carp had Spinoza God als de metafysische realiteit gedacht, omdat hij in die realiteit geloofde. Onder verwijzing naar Goethe meende Carp dat die laatste het spinozisme beter zou hebben begrepen door te stellen “Spinoza beweist nicht das Dasein Gottes, das Dasein ist Gott.”⁵⁴ In wezen wilde Carp

het gevoel van ontoereikendheid aanvoeren om de aanwezigheid van een religieus motief in het metafysische denken te rechtvaardigen. Carp verwees in dit verband naar de in Duitsland herontdekte Meister Eckhart en de scheiding tussen mens en God en ook naar de Lutherse theoloog Christoph Ernst Luthardt (1823-1902) die de ware God van de mensen zag als de absolute persoon die niet-pantheïstisch⁵⁵ is gedacht. “Daarom voert het wezenlijk religieus denken tot de aanvaarding van een transcendente Godheid.”⁵⁶ Maar Carp wilde zijn toehoorders niet alleen in religieuze richting meenemen, maar ook op “das metaphysische Bedürfniss” van Nietzsches wijzen die op “geniale wijze”⁵⁷ de metafysica in haar psychologische betekenis had aangeduid. Er was immers nog het niet-religieuze metafysisch denken “welks geloofsobject de werkelijkheidsgrond zelf is”,⁵⁸ riep Carp onvervaard uit. Hij koos dus niet alleen voor een Spinoza aangevuld met Goethe, Meister Eckhart en Luthardt, maar ook voor eentje zonder binding met het historisch materialisme van Marx. Zo publiceerde Carp in 1921 een artikel in het wel zeer conservatieve tijdschrift *De Tijdspiegel* waarin hij de Duitse socioloog F. Tönnies terechtwees, omdat die laatste het had bestaan om – op gezag van Max Adler – Spinoza met Marx in verband te brengen. Volgens Carp bestond er hoegenaamd geen verband tussen Spinoza en Marx, tenzij dat zij beiden joden waren.⁵⁹

Inmiddels was Carp al snel tot de in 1920 opgerichte internationale *Societas*

Spinozana in Den Haag toegetreden. Hij werd er meteen voorzitter van de Nederlandse afdeling. Zo kwam hij in contact met internationaal befaamde spinozistische filosofen als de Fransman Léon Brunschvicg (1869-1944) en vooral de Duitser Carl Gebhardt (1881-1934) in wie hij zijn grote meester dacht te herkennen. Van 1921 tot en met 1927 gaf de *Societas Spinozana* het jaarboek *Chronicon Spinozanum* uit. In elke aflevering kwam Carp met een bijdrage over een of ander aspect in het oeuvre van Spinoza. Deze artikelen markeren de evolutie in Carps spinozistisch denken. In 1921 had hij het over het natuurrecht en het plichtbegrip.⁶⁰ Een jaar later schreef hij over het emotionele en het rationele in het spinozisme.⁶¹ Daarna kwam het thema “gemeenschapsdenken”⁶² aan bod, waaruit bleek dat Spinoza ook goed bij Carps rechtsfilosofische interesses aansloot. Carp meende overigens dat het allerminst bewezen was dat Spinoza een adept van de democratische theorie was. Ook al had Spinoza een verdragsconstructie als basis voor de staatsorganisatie aangewezen, dan was dat slechts een “psychologische Vorstellung der Entstehung der Obrigkeitgewalt in der Gemeinschaft, eine Betrachtungsweise, welche mit der juristisch-normativen Eigenart eines Vertrages im Widerspruch steht”.⁶³ Voorts zou Spinoza de democratie als een algemene vereniging van mensen hebben gezien, “die in ihrer Gesamtheit das höchste Recht zu allem hat, was sie vermag.”⁶⁴ Kortom, Carp kon zich dus vinden in Spinoza’s metafysische grondslagen.⁶⁵

In het jubileumnummer van *Chronicon Spinozanum* uit 1927 dat naar aanleiding van de 250-jarige sterfdag van Spinoza was verschenen, ging Carp in op het wezen en de waarde van het spinozisme, waarbij hij de betekenis van het spinozisme op het levensgebied “van praktischen aard”, hier dan “de staatkundige voorstellingen”, aansneed. Daarmee doelde hij op de “democratische gedachte” ofwel een idee, “welke in Spinoza’s leer haar metaphysischen grondslag vindt, vrij van opportuniteit.”⁶⁶ Hij zag de democratische gedachte nu in de immanente beschouwingwijze geworteld. “Uit deze monistische denkwijs vloeit evenzeer een monistische staatsleer voort, waarin de identiteit van Overheid en onderdanen wordt aanvaard.”⁶⁷ Maar verder dan de vaststelling dat uit het “vrijheidsbegrip en den Eros der immanente beschouwingwijze de idee van het rechtsbewustzijn voortgekomen”⁶⁸ was, kwam hij niet. De democratische gemeenschapsordening bleef in zijn verhandeling immers volledig abstract, want op het “immanente vrijheidsbegrip” berustte het rechtsbewustzijn “als autonomie van den socialen plicht, op de immanente Erosgedachte als supra-individueel bewustzijn des rechts, als gemeenschapsbewustzijn.”⁶⁹ Voorts gaf Carp ook Spinoza’s visie op de internationale gemeenschapsordening weer. Volgens Carp huldigde Spinoza slechts een “mechanische verbandsopvatting tussen Staten”, waarbij een verbond en een verdrag “slechts van kracht zijn, zolang het eigenbelang der betrokken Staten er door gediend wordt.”⁷⁰ Carp meende

voorts dat door de wijze waarop “de idee der organische democratie in Spinoza’s immanente Eros-gedachte gefundeerd werd”, er in de spinozistische wereldvoorstelling van een “de geheele menschheid omvatend verband” sprake was. Er was dus een “gezamenlijk verbonden zijn in streven naar Godskennis en -liefde” en dat zorgde volgens hem voor de “metaphysischen grondslag voor een mondiale gemeenschapsordening”. Carp rondde dit af met de uitroep dat “naast de *Civitas Dei* van den heiligen Augustinus” zich een “immanente Godsgemeenschap”⁷¹ had gevoegd.

Het Haagse Spinozahuis

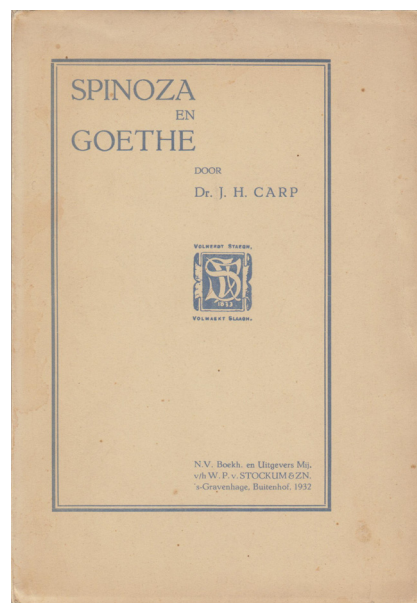
Al bij al was Carp reeds in 1927 een gezaghebbende spinozistische rechtsfilosoof geworden. Zo was hij er in geslaagd om met de Haagse bestuurlijke elite en een aantal buitenlandse spinozisten op goede voet te geraken. Toch miste hij als ambtenaar academische status. Hij werd in 1927 niet Krabbes opvolger in Leiden. Carp was inmiddels tot referendaris bevorderd, maar het zou nog tot 1939 duren eer hij de topfunctie van administrateur-afdelingschef kon verwerven.⁷² Ook was hij in 1927 lid van het bestuur van het pas opgerichte Rechtsinstituut voor Gemeenten en Waterschappen te Den Haag geworden.⁷³ Voorts had hij met Carl Gebhardt uit Frankfort bij de aankoop van Spinoza’s sterfhuys aan de Paviljoensgracht in Den Haag een bepaalde rol gespeeld.⁷⁴ Zo had Carp de internationale Spinoza-herdenking in Den Haag met een academische zitting in de Rolzaal van het Binnenhof op 21 februari 1927 geregeld en hiervoor de medewerking van het Haagse gemeentebestuur en burgemeester mr. J. A. N. Patijn verkregen.⁷⁵ Carp wilde immers in het volledig te restaureren pand aan de Haagse Paviljoensgracht met wat bij elkaar gezocht meubilair een spinozistisch centrum stichten.⁷⁶ Carp werd echter door de spinozisten rond het Spinozahuis in Rijnsburg verweten dat hij de Spinoza-herdenking in Den Haag in februari 1927 zonder voorafgaandelijk overleg met hen had georganiseerd en dat hij voor de academische zitting in Den Haag geen Nederlandse geleerde “van naam” had aangezocht.⁷⁷ Het conflict was ook ideologisch geladen, want de Rijnsburgers waren atheïsten of rationalisten, geen “mystici”.

Carp, die in Spinoza een “Godzoeker”⁷⁸ wilde zien, hoopte via het Spinozahuis in Den Haag zijn religieuze boodschap uit te dragen. Inmiddels had hij betrekkingen aangeknoopt met de *Vereeniging voor Wijsbegeerte* in Den Haag die haar lezingen in het Spinozahuis gaf, wat al snel tot conflicten met de imperialistisch aangelegde Carp zou leiden.⁷⁹ Maar al snel botste Carp op de grenzen van zijn financiële mogelijkheden. De uitgave van de *Chronicon Spinozanum* moest al in 1927 worden gestaakt. Toen in 1929 de grote depressie uitbrak, kwam er geen buitenlands geld meer binnen. Toch slaagde Carp er andermaal in om in 1932 in de Rolzaal in Den Haag een groots opgezet internationaal congres te organiseren naar aanleiding van de 300ste geboortedag van Spinoza. Leo Pollak,⁸⁰ Frederick Pollock,⁸¹ Léon Brunschvig, Carl Gebhardt, Adolfo Ravà⁸² en Carp voerden het woord.⁸³ Carp sprak op het congres over de spinozistische gemeenschapsgedachte die slechts kon worden verwezenlijkt “voorzoover hun bewustzijn gevormd is tot redelijk denken.”⁸⁴

Na zoveel pracht en praal rond de herdenking van Spinoza, werd de strijdbijl met de spinozisten in Rijnsburg begraven. Ook verscheen Carp in 1933 op de 25ste verjaardag van het Spinozahuis in Rijnsburg, waar hij iets vertelde over psychologische beschouwingen in verband met het spinozisme. Inmiddels hadden Carps financiële problemen acute vormen aangenomen. De hypotheekbank dreigde met opzegging van de hypotheek en dus met executieverkoop. Carp alarmeerde begin 1934 het Haagse gemeentebestuur. Er kwam alsnog overheidssteun om aan de volgende aflossingstermijn te kunnen voldoen.⁸⁵ Er zat voorts niets anders op dan de lokale burgerij te sensibiliseren.⁸⁶ Zo werd voldoende geld opgehaald om de hypotheeklening geheel af te lossen. Ook op de morele steun van enkele collega-filosofen werd gerekend. In 1933 was een bestuur van de Nederlandse afdeling van de *Societas Spinozana* geformeerd.⁸⁷ De spinozisten in Rijnsburg kregen het voorstel om een Algemene Nederlandse Spinozavereniging te stichten om zo beter subsidie te kunnen losweken.

Getransformeerd spinozisme

Via lezingen, boekpublicaties, artikelen in tijdschriften⁸⁸ of in de liberale krant *Het*

Vaderland in Den Haag kon Carp gemakkelijk de aandacht op zijn persoon en zijn religieus spinozisme vestigen. Hierbij liet Carp zich telkens opmerken als een gedreven propagandist, doch hij wachtte er zich wél voor om als een sekteleider te verschijnen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn boekje over Spinoza en Goethe⁸⁹ waarin hij behalve de Duitse romantiek ook de godsidee dialectisch het spinozisme wist binnen te smokkelen. Deze spinozistische dialectiek was, aldus Carp, “evenals dat der Goetheaansche beschouwingswijze, noch empirische aanschouwing, noch rationeele bezinning, doch intuïtief doorschouwen van wezeneseenheid.”⁹⁰ Ook streefde Carp naar een verdere verdieping van zijn religieuze visie op Spinoza. Zo had hij zich in 1931 met zijn boek *Spinozisme als wereldbeschouwing* als een beredeneerde religieuze spinozist geprofileerd.⁹¹ Zijn boek werd als belangwekkend onthaald. Toch klonken er ook dissonante geluiden. *Het Vaderland* schreef dat Carp tegenover het atheïsme “het Spinozisme als religieuze beschouwingswijze” had geplaatst, “welke berust op de mystieke visie als begin- en eindpunt”. Carp had het spinozisme “hoog boven het Rationalisme” geplaatst, omdat “het berust in de grenzen der redelijke bezinning en de aanvaarding der volstreckte waarheid buiten rationeele bevatting gelegen acht.”⁹² C. H. Kettner reageerde lichtelijk geïrriteerd in de *Socialistische Gids*, omdat Carp met zijn spinozisme “geheel op zich zelf” beschouwd immers “het gebied van de wijsbegeerte had verlaten” en het gebied der religie had betreden “waar ook het gevoelsleven zich doet gelden”.⁹³ Die

religie zou weldra als invalshoek nog eens nadrukkelijker aan bod komen in Carps boek uit 1935 met de wervende titel *God-Wereld-Leven*.⁹⁴ Met behulp van een aantal als aforismen uit het werk van Spinoza begeleidde hij de lezer naar thema's als religiositeit, de goddelijke wereldorde, geest en lichaam, de mens, onsterfelijkheid, het mysterie, de gemeenschap, de staat en de praktijk des levens. Deze thema's had Carp al eerder in zijn boek over het spinozisme als wereldbeschouwing gepresenteerd. Maar in zijn tweede boek had hij de "gemeenschapsgedachte" compositorisch wel losgekoppeld van de "staat". Deze "gemeenschapsgedachte" was voor Carp geen natuurlijk organisch gegeven, want ze was in de mensbeschouwing geworteld. Mens moest worden opgevat als een wezen dat door de "redelijkheid" werd bepaald en, vanuit een ontwikkelingsgedachte opgevat, moest leiden tot een verdieping van inzicht in zichzelf. Zo ontplooi de mens "zich tot wat hij is, een openbaringswijze van de goddelijke Rede".⁹⁵ Carp meende dat de ware gemeenschapsidee niet door middel van dwang tot stand kon komen, maar moest berusten op de opvatting van de mens "als redelijk wezen (...) een verbondenheid, die in 's mensen wezen zelf geworteld is, voorzoover de redelijkheid de mensen samenbindt onder het gezichtspunt van hun wezeneseenheid, waarin het subjectieve en individuele, dat de mensen scheidt, is overwonnen. Deze ware gemeenschapsgedachte kent slechts vrije mensen, die alleen aan het innerlijk gezag der Redelijkheid gebonden zijn."⁹⁶ De staat openbaarde zich in de vorm van de gemeenschapsgedachte. In de staat moest een feitelijke macht bestaan "die de natuurlijke strevingen der mensen daadwerkelijk in één richting leidt, waardoor de gemeenschapsvorm, welke de Staat is, eerst verwezenlijkt wordt."⁹⁷ Ook moest in de erkenning van de grondslagen van de staat, hier het overheidsgezag met de eraan verbonden macht en dwang, als "een ontwikkelingsgang van redelijk inzicht" tot uitdrukking komen voor wat "de rechtvaardiging van het Overheidsgezag betreft."⁹⁸ Uiteindelijk moesten uiterlijke en innerlijke verbondenheid samengaan. Zodat het in de ontwikkelingsgang van de staat lag, "dat hij als gemeenschapsvorm de idee van de volkomen en ware gemeenschap nadert."⁹⁹

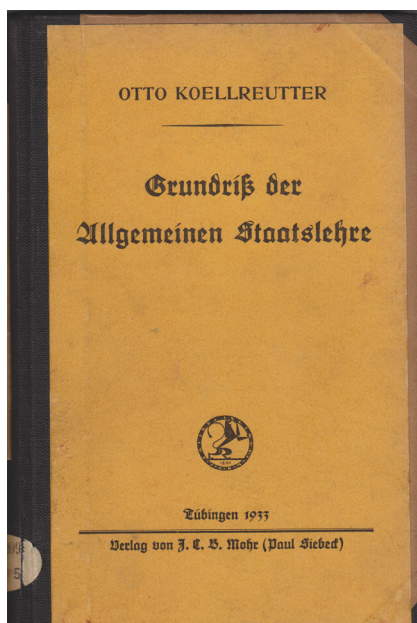
Er waren enkele opmerkelijke verschuivingen in dit tweede boek merkbaar. In zijn eerste boek had Carp nog van de "organische gemeenschapsidee van het Spinozisme" gesproken als van een "democratisch principe" en van het overheidsgezag dat "zijn grond niet buiten, maar in den mensch vindt, zoodat de mensch tegelijk subject en object van Overheidsgezag is". In overeenstemming met de theorie van de rechtsovereeniteit van Krabbe meldde hij in 1931 nog dat dit democratisch beginsel op een monistische grondslag berustte waarin "ieder individu als organisch deel der gemeenschap, de gemeenschapsgedachte als rechtsbewustzijn werkt, een immanente gezagsbron als objectief inzicht in de redelijkheid van den rechtsplicht, welke in de gemeenschap als draagster der Overheidsidee zijn grond vindt".¹⁰⁰ In zijn tweede boek was het begrip "democratisch beginsel" geheel verdwenen.¹⁰¹

Carps verlaten van het rationalisme bleef niet onopgemerkt. Er rezen al snel protesten tegen zijn "rationele principes" en zijn "organische gemeenschapsgedachte".¹⁰² Omdat die het odium van het fascisme met zich meedroegen. Zo kwam begin mei 1934 bij de liberale Haagse krant *Het Vaderland* een reactie van een zekere A. A. S.¹⁰³ binnen waarin Carp er van beschuldigd werd met de "denkrichting" van het spinozisme een loopje te nemen. Volgens de briefschrijver gebruikte Carp begrippen afkomstig van Hegel om de gang "des Geestes in de Historie" aan te duiden. Voorts zou Carp van de nationale eenheidsgedachte de directe weg naar de mondiale gemeenschap hebben gemaakt. Gemeenschap en eenheid waren trouwens voor de briefschrijver twee begrippen die elkaar niet dekten. Carp wilde aan de mensen de nationale gemeenschapsgedachte inprenten. Weg dus met Rousseau, Freud, Adler, Young (sic), Künkel,¹⁰⁴ riep de briefschrijver uit.¹⁰⁵ Er ontstond zich daarna een ongemeen venijnig debat. Carp verweerde zich, maar zijn opponent meende in niet mis te verstane bewoordingen dat Carp met zijn "wezensverband" nog maar "een beginnening in het Jeruzalem der hou-zee-leuzianen" was. Met enige "volharding" zou Carp het daarna kunnen brengen tot de vertaling van "wezens-" in "rassenverband". Voorts werd Carp ervan beschuldigd de "Rede" te misbruiken voor het opleggen van zijn nationale "eenheidsgedachte".¹⁰⁶ De aanvaller

kreeg prompt de gedocumenteerde steun van ene Anna Boolean.¹⁰⁷ De Rijnsburgse spinozist W. G. van der Tak¹⁰⁸ hakte er fors op in, waarna de Leidse filosoof en "parapsycholoog" dr. K. H. E. de Jong¹⁰⁹ tot kalmte aanmaande.¹¹⁰ Carp kon alleen nog rekenen op de steun van J. D. Bierens de Haan¹¹¹ en dr. G. H. van Senden. De politieke tweedeling tussen rechts en links in het spinozisme was nu zichtbaar geworden nu Carp met zijn geschiedenisfilosofie naar rechts was afgedreven. Hegels dialectiek verschaftte hem de sleutel "tot het goddelijk Mysterie."¹¹² Later heette het dat Hegels Absolute Geest als de "bewuste oneindige Veel-eenheid" in het spinozisme principieel als uitgangspunt aanvaard was, maar dat de Hegelse dialectiek wel een "bepalende ontwikkelingsrichting" miste.¹¹³ Naar die richting was Carp op zoek.

Het nationaal-socialisme

Inmiddels door het nationaal-socialistische staatsrecht gefascineerd, verruilde Carp Hans Kelsen voor Carl Schmitt. Zo moeilijk was dat niet. Hij had immers al eerder voor de "organische gemeenschapsgedachte" gekozen. Die laatste was op de "individuen in een wezensverband" gebaseerd, waardoor de "gemeenschapsidee zich in den mensen" kon individualiseren. Hier lag "het aanknooppingspunt met het democratisch beginsel van onzen tijd", meende Carp.¹¹⁴ Men moet hier wel bij bedenken dat Carp in zijn "democratisch" beginsel geenszins refereerde naar de parlementaire democratie als dusdanig of naar de beginselen van de Franse Revolutie, maar wel naar de vorming van een denkbeeldige gemeenschap. Volgens Carp wortelden de Amerikaanse vrijheidsrechten in het religieus individualisme, terwijl de Franse vrijheidsrechten uit de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* een dergelijk fundament misten, omdat ze "door den geest der Aufklärung, het principieel niet gebonden individualisme" werden gedragen. Hij verduidelijkte in dit verband dat de Nederlandse grondwet van 1814 van dit soort vrijheidsrechten gespeend was gebleven en dat het streven "naar een sociale staatsidee en de bevrijding van het overheidsgezag van zijn gebondenheid aan de willekeur van een meerderheid van individuen als zoodanig" de reactie was "op het formeele staatsbegrip der Fransche Revolutie."¹¹⁵

Inmiddels was Hitler aan de macht gekomen. De Duitse universiteiten werden gelijkgeschakeld en joodse en linkse docenten werden ontslagen. Dit had met name consequenties voor de Nederlandse filosofen. Die waren in de meeste gevallen sterk, zo niet uitsluitend, op Duitsland georiënteerd. De eerste crisis had zich trouwens al aangediend in de lente van 1929 toen te Davos de nogal provincialistische existentialist Martin Heidegger de degenen had gekruist met de neokantiaan Ernst Cassirer over de status van de objectiviteit en de mogelijkheid voor een intersubjectieve consensus in zowel kennis als ethiek. Cassirer vertegenwoordigde in deze de neokantiaanse school van Marburg die eerder door Hermann Cohen was gesticht en daarna door Paul Natorp was voortgezet.¹¹⁶ Cassirer telde in Nederland een aantal aanhangers, zoals J. L. Snethlage, D. Bartling en H. J. Pos. Zij hadden, na de 200ste verjaardag van Kant te hebben gevierd, op 23 oktober 1923 te Utrecht het *Genootschap voor Critische Philosophie* opgericht. Deze club van neokantianen gaf vanaf 1931 de *Annalen der kritische philosophie*¹¹⁷ uit en onderhield uiteraard nauwe relaties met het Duitse *Kant-Gesellschaft*. De Nederlandse afdeling van het *Kant-Gesellschaft* was trouwens de koepelorganisatie voor een aantal Nederlandse filosofische verenigingen en speelde daardoor een bepalende rol in de structurering van de filosofiebeoefening.

Toen in 1933 Cassirer uit het Duitse *Kant-Gesellschaft* werd gestoten, kwam het in Nederland tot een conflict tussen voorzitter

Leo Polak en secretaris-penningmeester H. W. van der Vaart Smit.¹¹⁸ De laatste schreef naar Berlijn dat men de “sluwe Jood” Polak uit het bestuur moest gooien.¹¹⁹ Eind 1933 werd daarom de *Algemeene Nederlandsche Vereeniging voor Wijsbegeerte* (ANVvW) opgericht. De Nederlandse afdeling van het *Kant-Gesellschaft* werd opgeheven en opgevolgd door de *Landesgruppe Holland* van het *Kant-Gesellschaft*. De *Landesgruppe Holland* werd voortaan geleid door voorzitter J. D. Bierens de Haan (een religieus spinozist) en Tobie Goedewaagen en sloot aan bij de ANVvW. Het *Tijdschrift voor Wijsbegeerte* werd het *Algemeen Nederlandsch Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* (ANTWP). Bierens de Haan werd voorzitter en Goedewaagen redactiesecretaris. Met deze organisatorische ingreep waren de ideologische tegenstellingen uiteraard nog niet van de baan. Toen de redactie van het ANTWP begin 1937 een artikel van redactielid Carp binnenkreeg, laaiden de conflicten op. Carp had in zijn artikel een brochure van de Amsterdamse professor Philip Kohnstamm (1875-1951) over het nationaal-socialisme¹²⁰ op de korrel genomen en daarbij het optreden van het *Comité van Waakzaamheid* tegen het fascisme gelaakt.¹²¹ In de redactie kreeg Carp de steun van Goedewaagen. Toen de meerderheid van de redactieleden dit artikel niet wilde plaatsen, verlieten beiden de redactie. Goedewaagen had gemeend dat het ANTWP het instrument van Duitse emigranten tegen Duitsland was geworden en ook dat in “wetenschap en wijsbegeerte (...) het volkse probleem zijn grotere rol”¹²² moest gaan vervullen.

De volkse problemen hadden de wind in de zeilen gekregen tijdens de opkomst van het fascisme.¹²³ Carp was inmiddels in de richting van het nationaal-socialisme geëvolueerd¹²⁴, maar nog geen lid van de NSB geworden. Als ambtenaar zou hij dan worden ontslagen. Carps gewraakte artikel zou pas een jaar later in *Haagsch Maandblad* verschijnen. Dat tijdschrift stond onder redactie van mr. dr. W. M. Westerman, een landelijk bekende conservatief.¹²⁵ Carps artikel kreeg de titel mee van *Historisch onderzoek en Nationaal-Socialisme*.¹²⁶ Van enig spinozisme was hier niets meer te merken, want nu voerde Hegels geschiedenisfilosofie de boventoon. Carp wilde het nationaal-socialisme als een zuiver “historisch verschijnsel” begrijpen, “waarbij

elke bewustzijnsverenging behoort te worden tegengegaan.”¹²⁷ Hij meende, op basis van actuele bronnen van de rechtspraktijk, dat het nationaal-socialisme via “gezaghebbende” auteurs als Karl Larenz (1903-1993), Julius Binder (1876-1939), Otto Koellreutter (1883-1972) en Heinrich Lange (1900-1977) te kunnen afleiden hoe de nationaal-socialistische gedachte “in den eigen kring harer aanhangers” leefde.¹²⁸ Volgens Carp streefde het nationaal-socialisme “concrete verantwoordelijkheid en mitsdien *echte* gemeenschap” na.¹²⁹ Het rechtsfilosofisch nationaal-socialisme streed daarom tegen het positivisme en vóór een “volkse” levensordering. Leider-schap had het meerderheidsbeginsel in de besluitvorming vervangen, een beginsel dat ook al, zo stelde Carp, door de spinozist Carl Gebhardt in 1920 was verdedigd!¹³⁰ In een laatste paragraaf kwam Carp dan terzake. Hij verweet Kohnstamm dat deze laatste in zijn pamflet (uitgegeven door het *Comité van Waakzaamheid*) bronnen had gebruikt om een “eenzijdig beeld” van het nationaal-socialisme te schetsen. Carp wees nu op “de diepere eenheid van ‘sein’ en ‘sollen’ en op de ware autonomie van ‘s menschen plicht als objectieve verbondenheid en gebondenheid en ten slotte [op] een irrationalistische staatsinrichting om der wille van levende, concrete verantwoordelijkheid en gemeenschapszin in plaats van bekende traditionele vormen der weliswaar rationele, maar tot formaliseering voerende regeeringswijze.”¹³¹

Dat Carps artikel pas een jaar later in het *Haagsch Maandblad* was verschenen, kon alleen worden verklaard door het feit dat hij zijn bijdrage eerst bij het tijdschrift *Kouter* van de religieus-socialisten der Woodbrookers had aangeboden.¹³² Met een nieuw conflict als gevolg. Over deze affaire het volgende.

Carp had enige tijd voordien al contacten met de Woodbrookers of de Barchem Beweging¹³³ aangeknoopt, allicht in de hoop zijn religieus spinozisme daar binnen te brengen. Er stond ook veel op het spel. Op de revisionistische rechterflank van de sociaal-democratische SDAP waren door dit religieus socialisme en het “planisme” van Hendrik de Man de verhoudingen in beweging gekomen. Dat resulteerde in 1937 onder invloed van Willem Banning¹³⁴ in een nieuw partijprogramma dat brak met het

marxisme en koos voor de ethische richting van het socialisme. Carp kon gemakkelijk bij de Woodbrookers binnenkomen. Zijn compagnon dr. G. H. van Senden publiceerde in de bladen van de Woodbrookers. J. D. Bierens de Haan, deed dat eveneens. Vandaar dat Carp tot deze kringen toegelaten werd en in hun bladen kon publiceren.¹³⁵ Zo verscheen van Carp in *Kouter* een artikel over de overeenkomsten tussen spinozisme en hegelianisme waarin hij beide stromingen “een vreugdevol wederzijdsch begroeten in den Geest”¹³⁶ noemde. Doch de redactie weigerde Carps artikel over de “herwaardering” van de studie van het nationaal-socialisme, een ideologie en een praktijk die door Banning heftig geplaagd werden.¹³⁷ In de redactie laaide een forse ruzie op.¹³⁸ Als gevolg hiervan nam Carp afscheid van de religieus socialisten.¹³⁹ Fascistoïde bladen als *De Waag*¹⁴⁰ en *Nieuw Nederland*¹⁴¹ werden vanaf 1939 zijn publicistisch tehuis.

Carps ruk naar rechts werd met zijn boek *Van despotie tot vrijheid* uit 1937 afgerond. In die publicatie had hij de teksten van een aantal voordrachten over de ontwikkeling van de “gezagsidee als probleem van wereld- en levensbeschouwing” voor de Haagse *Societas Spinozana* gebundeld. Uit dat boek blijkt ook dat hij voor de “foute” Hegel had gekozen.¹⁴² Zo heette het dat de historische ontwikkelingsgang “onder het gezichtspunt van de beginselen der Spinozistische denkwijze” een eerste poging was om het “Spinozisme toe te passen op een levensgebied – de historische ontwikkeling –, in verband waarmee een wereld- en levensbeschouwing haar waarde in het bijzonder vermag aan te toonen.”¹⁴³ Carp dacht hiermede een eerste stap in de richting van een spinozistische grondslag van een filosofie van de geschiedenis te leggen. Daarom wilde hij breken “met de traditionele opvatting van het Spinozisme als rationalistische en statische beschouwingwijze” en dus de Spinozistische denkrichting als “dynamische beschouwingwijze”¹⁴⁴ promoten. Via Hegels “denkende Betrachtung der Geschichte”, aangevuld met verwijzingen naar Oswald Spengler (“die Philosophie um ihrer selbst willen habe ich stets gründlich verachtet”), Wilhelm Dilthey (vooral diens historisch relativisme), Heije Faber¹⁴⁵ en Ernst Troeltsch haakte Carp in op het Duitse irrationalisme en op de idee dat de filosofie

van de geschiedenis op de gedachte berustte dat het historisch gebeuren een eenheid vormt, “welke zich in verschillende momenten ontvouwt binnen het verband van een algemeenen begripssamenhang.”¹⁴⁶

Van Spinoza maakte hij een Godzoeker en van het spinozisme een religieuze beweging om er een volksgemeenschap op te vestigen die als basis voor een autoritair regime kon dienen.

Tegenover de neokantiaanse geschiedenisopvatting dat de filosofie van de geschiedenis de geschiedeniswetenschap tot object heeft, stelde hij dat de geschiedenisfilosofie uit het “overgeleverde denken” wordt gehaald. Zoals in zijn proefschrift uit 1921 verwierp Carp ook nu weer het historisch materialisme van Marx. Met Hans Kelsen omschreef hij ditmaal het historisch materialisme als een “tragisch methodesyncretisme”.¹⁴⁷ Liever vatte hij de geschiedenisfilosofie daarom op als “het begrijpen van den noodwendigen ontwikkelingsgang van immanente wetmatigheid” die aan de mens “het inzicht in zijn bestemming en functie in de eeuwigheid”¹⁴⁸ openbaart. Carp zag in het systeem van Spinoza geen gesloten stelsel van gedachten meer, maar wel een “richting van denken”¹⁴⁹ die een eeuwig type van wereld- en levensbeschouwing is. In die spinozistische wereldleer is de eenheid van al het bestaande uitgangspunt en komt in het proces van de goddelijke rede de wereld- en levensverscheidenheid tot openbaring. Het spinozisme ging volgens Carp uit van de veelheid en verscheidenheid met het beeld van de mens van wie de ontwikkelingsgang een proces van bewustwording van zijn ware wezen doormaakt. “Het is de bewustwording van den mensch als openbaring Gods, waartoe de Spinozistische levensleer den weg wijst.”¹⁵⁰ De volgende tussenschakel was voor Carp van grote betekenis: de ontwikkeling van de gezagsidee als element van de politieke gemeenschap. Het gezagsbeginsel verbond immers de mensen als onderdanen tot een politieke eenheid. Tevens schetste hij vier fasen in de ontwikkeling van de gezagsidee waarbij telkens een staatsrechtelijke vorm hoorde. Carp wees de *volonté générale* van Rousseau af, omdat die op “een individualistisch uitgangspunt” berustte en “daarom is het hem [Rousseau] niet mogelijk de

gezagsuitoefening door de meerderheid der volksgenooten tegenover de minderheid als redelijk gerechtvaardigd te begrijpen en blijft de heteronome gebondenheid der minderheid aan den meerderheidswil.”¹⁵¹ Ook Kant verwierp hij, omdat die dit probleem volgens de liberale staatsidee had willen oplossen door het individualisme via een beperking van de staatsmacht te garanderen.¹⁵² De oplossing lag uiteraard in de opvatting van de gemeenschap als “organische eenheid”, in plaats van in de “som van zelfstandige individuen”.¹⁵³ Voorts haakte Carp in op Johann Gottlieb Fichte die al eerder het individualisme van het humanisme als een grote dwaling had verworpen. De objectieve redelijkheid werd immers in de staat uitgedrukt. Die staat is een cultuurstaat die de individuen in alle opzichten bepaalt. Het sociale verving dus hier het individualisme. Carp concludeerde nu op grond van Fichte dat de moderne gezagsidee het pluralisme van het humanisme had overwonnen en in plaats hiervan kwam dan het sociale in het “organisch democratische beginsel”¹⁵⁴ tot uiting. Voorts beriep Carp zich op de theorie van de rechtssoevereiniteit die het overheidsgezag niet als een “gegeven” wil zien, maar wel als “een gestadig proces in het bewustzijn der individuele onderdanen.”¹⁵⁵

Het atomistisch kiesrecht, het algemeen stemrecht, het parlementaire systeem etc. waren voor Carp, dit als het resultaat van overwinningen van een “gedachte van onverbonden veelheid”, een gruwel geworden, omdat ze noch internationaal, noch nationaal tot eenheidsgedachte hadden kunnen leiden. Internationaal heerste immers het kosmopolitisme met wisselende meerderheden in de parlementen. Gelukkig meende Carp veranderingen te bespeuren met de opkomst van een nieuwe wereld- en levensbeschouwing “waarin het subjectief-individualisme principieel overwonnen is”.¹⁵⁶ Carp kwam tot de kern van de zaak, echter zonder het woord fascisme te laten vallen, door alleen maar te verwijzen naar de zich openbarende moderne gezagsidee die zich tegenover “den traditionelen vorm van het democratische principe” stelt, en “welke het volk opvat als som van individuen en den wil van een zich vrij-vormende meerderheid gelijk stelt met het overheidsgezag.”¹⁵⁷ Aan de individuen openbaarde zich immers de gemeenschapsidee. Het wezen en de waarde der

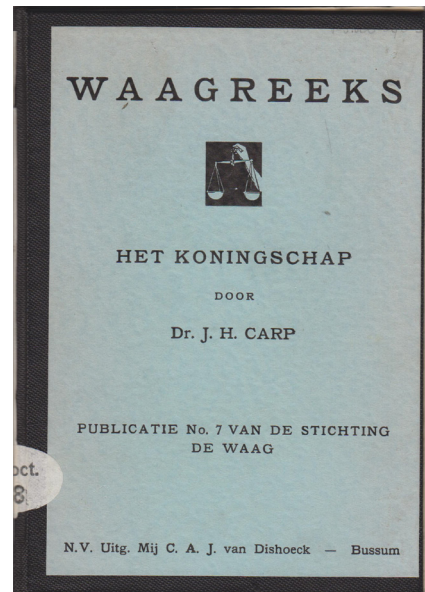
individuele bestonden voor Carp “in hun innerlijke verbondenheid tot volksgemeenschap”.¹⁵⁸ Kortom, de moderne staatsidee bracht de verzoening van “alle tegenstellingen, welke in strijd zijn met de gedachte van organische eenheid des volks.” De nieuwe gezagsidee van Carp aanvaardde “de wezensverbondenheid der individuen onder een objectieven wil, waardoor de individuen tot organische deelen van een geestesgemeenschap worden, een verband van geestesleven, dat zich in de idee van het Volk openbaart en concrete gestalte krijgt.”¹⁵⁹

Op gezag van Otto Koellreutter¹⁶⁰ schetste Carp het ontstaan van een internationale gemeenschapsidee – “eine internationale des Nationalismus” – waarin de “autonomie des geestes in de verhouding van overheidsgezag en onderdanen eerst volkomen verwerkelijk zal kunnen worden.”¹⁶¹ Om dit verhaal enige legitimiteit te geven, opemde Carp dat zijn gedachte ook op de spinozistische beschouwingwijze “als proces van ontplooiing van ’s mensen inzicht, zich openbarend in een voortschrijden van heteronomie tot autonomie, van uiterlijk, wezensvreemd, tot innerlijk, in ’s mensen wezen zelf geworteld gezag”¹⁶² gebaseerd was. Alles wees, volgens Carp, in de richting van een spinozistische gemeenschapsgedachte “als in het wezen der mensen gegrond verband van redelijkheid, waarin de ware vrijheid van den mensch geworteld is.”¹⁶³ Kortom, in zijn boekje over de despotie zette Carp duidelijk de stap in de richting van het nationaal-socialisme. Onder aanroeping van Krabbe als baanbreker van de nieuwe gezagsidee verruilde Carp nu het individuele rechtsbewustzijn voor de leer der collectiviteit en de volksgemeenschap.¹⁶⁴

In september 1939 trad Carp samen met Goedewaagen toe tot de redactie van het filo-fascistische weekblad *De Waag*.¹⁶⁵ Het is onduidelijk of Carp voordien al onder pseudoniem voor dit blad bijdragen had geleverd.¹⁶⁶ Eind 1939 of begin 1940 publiceerde Carp in de *Waagreeks* het pamflet over *Het Koningschap* waarin hij de tegenspraak tussen de monarchie en het “nieuwe leiderschap” helder uit de doeken deed.¹⁶⁷ De naam van Anton Mussert viel niet. Enkele jaren later zou Carp passages uit dit pamflet gebruiken voor zijn *Beginnelen van Nationaal-Socialisme*.¹⁶⁸

In zijn pamflet over het koningschap nam hij vooral de katholieke staatsvormers apart, zoals P. W. Kamphuisen, C. P. M. Romme, A. L. de Block, C. W. van der Pot, want zij bepleitten toen de versterking van het koningschap ten nadele van het parlement. Carp viel hier gemakshalve terug op Carl Schmitt.¹⁶⁹ Hij stelde tevens dat er een nieuwe ideologie met betrekking tot het koningschap was opgekomen, nl. “dat de koning geen plaats kan innemen boven, buiten of naast het volk, maar slechts als integreerend deel der volksgemeenschap zelve kan worden erkend: de koning als volksorgaan.”¹⁷⁰

De vraag luidde nu of met de volksgemeenschap als uitgangspunt “het koningschap als representatievorm voor deze gemeenschap kan worden aanvaard”?¹⁷¹ Carp meende echter dat het koningschap ongeschikt was voor het uitoefenen van het leiderschap van de volksgemeenschap. Ook “koninklijke regeringen” zonder grondslag in het parlement moest men verwerpen, daar “de eenige aanvaardbare grondslag” voor het regeringsgezag enkel “een diep besef van wezenlijke saamhoorigheid”¹⁷² kon zijn. Wat overbleef was dan de leider die door de gemeenschapsgenoten werd gevolgd “omdat zij in hem de gemeenschap als levende persoonlijkheid voor zich zien: de leider als gemeenschapspersoonlijkheid.”¹⁷³ Er kon dus niet meer aan een koninklijk leiderschap worden gedacht, daar dat niet in de “innigste gemeenschapsverbondenheid” was geworteld; de verhouding “van leider tot Volk” was die van “trouw en vertrouwen”.¹⁷⁴ De leider zou als vanzelf naar voren komen, doch “niet door de rationele methoden van het kiesrecht, maar door de irrationele krachten, welke het volksbestaan bepalen”.¹⁷⁵ Met die volksgemeenschap voor ogen was het dan ook niet meer dan normaal dat Carp uiteindelijk de theorie van de scheiding der machten van Montesquieu verwierp, omdat die uitging van de “gezagsveelheid, dat als zoodanig tegenover het dogma der soevereiniteit staat.”¹⁷⁶ De politieke leer van Montesquieu hinkte immers op twee gedachten, nl. die van de staatsidee van het ancien régime en die van de volkssoevereiniteit. Voorts merkte Carp op dat de trias politica “onvereenigbaar is met (...) de nieuwe autoritaire staatsinrichtingen van onzen tijd.”¹⁷⁷

Toch nog spinozist?

Hoewel in nationaal-socialistische richting afgedwaald, bleef Carp toch de spilfiguur van de Haagse spinozisten. Met succes, want vanaf 1938 verscheen het *Spinozistisch Bulletin* waarin hij het spinozisme “als een religieus-dynamische beschouwingwijze”¹⁷⁸ bleef promoten. Hij had nu in de persoon van dra. Catharina Roelofs een secretaresse gevonden die de “christelijke Spinoza” voorstond. Dat gebeurde met de steun van de bejaarde Bierens de Haan.¹⁷⁹ Roelofs verzorgde de correspondentie¹⁸⁰ en bracht intussen allicht ook wat nuttige contacten mee.¹⁸¹ Ze hield zelf lezingen over de betekenis van Christus voor Spinoza, waardoor we mogen aannemen dat ze diep religieus was. De tekst van die lezingen werd daarna in boekvorm voorzien van een inleiding door Carp uitgegeven. In zijn inleiding hoopte Carp dat “de religieuze zin van het Spinozisme zijn weg vindt tot de geesten en harten der mensen”.¹⁸² Carps “dynamische beschouwingwijze” kwam er op neer dat hij meende dat de Spinoza-studie zich moest inspannen om “de dynamische elementen van het Spinozisme op te sporen en uit te werken”, waarbij het uitgangspunt het spinozistisch begrip “potentia” moest zijn. Daarmee werd het “wezen Gods” aangeduid. “Goddelijke potentie en goddelijk bewustzijn zijn in het Spinozisme één.”¹⁸³

Begin 1940 publiceerde Carp dan een boek over Spinoza met door hem ingeleide en besproken teksten van de grote filosoof.¹⁸⁴ In zijn inleiding herhaalde hij nogmaals

wat hij in het *Spinozistisch Bulletin* al had betoogd: het spinozisme was voor hem een dynamische beschouwingswijze “waarin religie en redelijk inzicht tot harmonische verbinding zijn gekomen, zich daarmede stellende tegenover het standpunt, dat Spinoza’s leer een rationalistisch systeem zou zijn”.¹⁸⁵ Carp viel andermaal het positivisme aan¹⁸⁶ en hamerde er op dat de twee internationale congressen in 1927 en 1932 in Den Haag de “nieuwe visie” op het spinozisme hadden bevestigd, nl. van “religie, metaphysische religie, naar het woord van Carl Gebhardt, tegenover mythologische religie.”¹⁸⁷

Carp moest zich even schrap zetten toen Hans Alfred Grunsky (1902-1988) in de *Frankfurter Zeitung* van 19 januari 1939 een aanval op de joodse koopmanszoon Spinoza lanceerde. Daarin “onthulde” Grunsky dat Spinoza als “gerissener Bankjude” bij een dubieuze wisselactiviteit betrokken was geweest. Dit had het ware karakter van Spinoza onthuld. Dat Grunsky’s artikel in de als “fatsoenlijk” omschreven *Frankfurter Zeitung* was verschenen, gaf aan dat de nazi’s de remmen hadden losgelaten. Carp kon nu niet anders dan terugslaan. Daarom stelde hij dat Spinoza zich uit zaken had teruggetrokken nadat zijn vader schulden had gemaakt.¹⁸⁸ Was dat als reactie wel voldoende om zich Grunsky van het lijf te houden? Grunsky was toch een vooraanstaande Duitse filosoof die na persoonlijk ingrijpen van Hitler in 1935 aan de *Ludwig-Maximilians-Universität* te München was benoemd. Hij voerde een persoonlijke campagne tegen de joodse filosofie¹⁸⁹ en de talmudist Spinoza.¹⁹⁰ Descartes en Giordano Bruno hadden niet alleen hun Spinoza gehad, stelde Grunsky, maar Aristoteles ook zijn Maimonides, Newton zijn Einstein, Kant zijn Cohen¹⁹¹, Hegel zijn Marx en Nietzsche zijn Freud, en “so wird unsere nationalsozialistische Philosophie so klar und ungetrübt das Wesen unsere Rasse spiegeln, daß kein Jude mehr sich daran zu vergreifen vermag.”¹⁹²

Oorlogstijd

Na de Duitse inval in mei 1940 was het meteen gedaan met Carps spinozistische activiteiten. De hoop op het verder laten verschijnen van het *Spinozistisch Bulletin* bleek ijdel te zijn. Carp liet nog in augustus 1940 een dun laatste nummer verschijnen.

De Einsatzstab-Rosenberg legde beslag op het Spinozahuis. Naar eigen zeggen probeerde Carp het Spinozahuis daarna te redden. In een brief die hij op 20 juni 1950 vanuit de gevangenis aan professor en spinozist Ferd. Sassen¹⁹³ stuurde, zou Carp twee vermogende vrienden¹⁹⁴ uit de NSB er toe hebben bewogen om het geld voor de aankoop van het huis voor een nationaal-socialistische scholingsinstelling te verschaffen.¹⁹⁵

Door zijn contacten met leidende NSB-kringen werd Carp in de *Politieke Raad* van de NSB opgenomen. In 1941 kreeg hij de leiding van de pas opgerichte *Afdeling Bestuurszaken* van de NSB. Daarna werd hij tot hoofd van de *Secretarie van Staat* van de NSB, voorheen de *Afdeling Bestuurszaken*, benoemd. Van hem ging een bepalende invloed uit op de burgemeestersbenoemingen want hij controleerde nu ook de *Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten*.¹⁹⁶ Voorts bedacht Carp een plan om bij de Duitse bezettingsautoriteiten de machtsoverdracht ten gunste van Mussert te regelen. Zonder succes. Hitler wilde zich alsnog niet laten verbinden. In augustus 1941 werd Carp voorzitter van een uitzonderingsrechtbank, die eufemistisch het *Vrederechtshof* werd genoemd. Nederlanders die zich hadden “misdragen” jegens NSB’ers of “foute” opinies verkondigden, konden zo alsnog zware straffen tegemoet zien.¹⁹⁷ Bij de arrondissementsrechtbanken van Amsterdam, Arnhem, Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden kwamen kamers waarvan de vijf leden de titel van “vrederechter” droegen.¹⁹⁸ In 1942 publiceerde Carp al een halfjaarlijks verslag van de rechtspraak van het *Vrederechtshof* waarvan hij de vonnissen becommentarieerde.¹⁹⁹ Hij voorzag deze publicatie van de passende spreuk afkomstig van Luther: “Ein Jurist, der nicht mehr denn ein Jurist ist, ist ein arm Ding!” In april 1944 werd Carp benoemd tot procureur bij de Raad van de Magistratuur, met H. F. Torringa als griffier. Deze laatste was door Carp al directeur van de *Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten*²⁰⁰ benoemd. De Raad van de Magistratuur moest misdragingen van NSB’ers in overheidsdienst onderzoeken.

Carp ontpopte zich als een trouwe vriend van Anton Mussert. Hij werkte voor hem een samenwerkingsmodel met Duitsland uit, waarbij Nederland lid van een bond

van Germaanse volkeren zou worden.²⁰¹ Voorts werkte Carp de ideologie van het Nederlands nationaal-socialisme verder uit in het manifest *Beginnelen van Nationaal-Socialisme*.²⁰² In een tweede aangevulde druk beschreef Carp ook de problematiek van een Gemenebest van Germaanse Volkeren. Voorts besteedde hij aandacht aan het gewetensconflict waarin vele Nederlandse ambtenaren leefden. Carp legde uit dan men de eed van trouw aan de Leider niet moest verwarren met de eed van trouw aan overheden of aan een (gevlucht) staatshoofd (Koningin Wilhelmina).²⁰³ Voorts viel hij terug op zijn vooroorlogse staatsrechtfilosofie, maar nu aangepast aan de nieuwe omstandigheden. Het parlementaire regime met de constitutionele monarchie had zichzelf overduidelijk overleefd en precies dát had geleid tot de ondergang van de partijenstaat, wat tevens de historische noodzakelijkheid van het nationaal-socialisme en het leiderschap bewees.²⁰⁴ De NSB was immers de draagster van de nationaal-socialistische idee. Ze vormde de kern van een nieuwe gemeenschap die de verdeeldheid tussen katholieken en protestanten oversteeg. Kortom, in haar wortelde de “waarlijke volkseenheid”²⁰⁵ waardoor ook de klassentegenstellingen overwonnen waren. Het nieuwe leiderschap, meende Carp, had niets van doen met de dictatuur, omdat het leiderschap zich openbaarde in de “representatie van een als oorspronkelijke eenheid gegeven gemeenschap”²⁰⁶ die op een wilseenheid berustte. Volgens Carp erkende de Germaanse staatsopvatting “de gebondenheid van den staat aan de gemeenschap” en stelde ze “het belang en de vrijheid der gemeenschap aan den staat tot richtsnoer.”²⁰⁷

Kern van de zaak was dus dat Nederland zich nu, evenals in 1798, in een revolutionair veranderingsproces bevond. De verbinding tussen de oude en nieuwe orde kwam al in de “werkzaamheid van den staat tot uitdrukking”, hetgeen betekende dat er voldoende praktische behoeften waren die door de overgeleverde staatsrechtelijke orde werden geleverd, voor zover de beweging hier geen verandering in had aangebracht. Het nieuwe was dus niet uit het revolutionaire “niets”, maar “uit het bestaande en het verleden”²⁰⁸ voortgekomen. Daarom vormde het ambtenarencorps de “verbinding en overbrugging tusschen oude en nieuwe orde.”²⁰⁹ Uiteraard schonk

Carp veel aandacht aan de door Duitsland met de wapens afgedwongen hegemonie in Europa. Carp meende nu dat op basis van “een rasgemeenschap, waarin het bloed het natuurlijk bindend element is,”²¹⁰ Nederland samen met het Groot-Duitse Rijk kon deelnemen aan een Gemeenebest van Germaanse Volkeren, doch dan wel op voorwaarde dat het Nederlandse volk via de NSB die plaats ook waardig zou zijn. Hierdoor schoof Carp het oude volkenrecht terzijde en verving het door de “Völkerrechtliche Großraumordnung” zoals die door Carl Schmitt was benoemd.²¹¹

De verbinding die Carp daarna in zijn verzoekschrift legde tussen de Franse Revolutie en de komst van de Franse legers in 1795 met de machtsovername van Hitler in 1933 en de komst van de *Wehrmacht* in 1940 was volgens hem betekenisvol. Carp: “De punten van overeenkomst tusschen de revolutionaire gebeurtenissen in ons land tegen het einde der 18de eeuw en hetgeen wij thans beleven zijn talrijk. Het is hoogst leerzaam zich daarvan rekenschap te geven, omdat dit er toe kan bijdragen, dat velen, die zich heden afzijdig houden van een gang van zaken, welken zij als

‘on-Nederlandsch’ meenen te moeten verwerpen, het zich in onze dagen in Nederland voltrekkend revolutie-proces als een herhaling – uiteraard meer naar den vorm dan naar den inhoud – van het werk hunner bloedeigene Nederlandsche voorvaderen zullen leeren begrijpen”.²¹² Ook de opmerking dat Willem V, nadat hij in 1795 naar Engeland was gevlucht, in 1801 “zijn aanhangers ontsloeg van hun eed van trouw en hun de vrijheid gaf in den staatsdienst van het nieuwe revolutionaire bewind te treden”²¹³, was perfide. Toen Carp in het NSB-orgaan *Volk en Vaderland* van 7 mei 1943 echter een artikel²¹⁴ publiceerde waarin hij wat nadrukkelijker de rol van de Patriotten met die van de Nederlandse nationaal-socialisten vergeleek, kreeg hij van de Duitse bezettingsoverheid een publicatieverbod opgelegd. Dat maakte van Carp uiteraard nog geen verzetsheld. Hij suggereerde alleen maar dat de NSB bij een mogelijke Duitse nederlaag het allicht op een akkoord met de geallieerden kon gooien.

Tot slot

De loopbaan van Carp mag allicht atypisch zijn voor heel wat Nederlandse nationaal-socialisten die in de collaboratie stapten. Carp behoorde immers niet tot de kleine scharrelaars die in het fascisme hun laatste strohalm zagen. Integendeel, hij stamde uit de betere kringen, had een studie in de rechten afgerond en had een stabiele maatschappelijke positie als ambtenaar verworven. Hij was als academicus en filosoof geaccepteerd. Kortom, hij was een man van de wereld. Toch vond hij het nodig om een revolutionair van rechts te worden. Daarvoor bezat hij de nodige gedrevenheid die hij uitleefde in de spinozistische verenigingswereld. Zijn angst voor het communisme en zijn afwijzen van de parlementaire democratie vormden de basis voor zijn politiek en filosofisch engagement. Van Spinoza maakte hij een Godzoeker en van het spinozisme een religieuze beweging om er een volksgemeenschap op te vestigen die als basis voor een autoritair regime kon dienen. Zijn rechtsfilosofische denkbeelden haalde hij uit Duitsland waar een rijke en gevarieerde productie van rechts-revolutionaire geschriften voorhanden was.

Als tegenstander van het liberalisme en de parlementaire democratie beantwoordt Carp volledig aan de door Zeev Sternhell

opgestelde typologie van de revolutionair van rechts. Als vijand van de Rede kan Carp moeiteloos in het pantheon van de irrationalistische filosofen, zoals door Lukács beschreven, worden bijgezet. Tijdens zijn zoektocht kwam hij in aanraking met diverse woordvoerders die ook een nieuwe gemeenschap wilden stichten en met sommigen onder hen evolueerde hij in de richting van het nationaal-socialisme. Met de komst van Hitler en de NSB vormden zich aantrekkingspolen die hem toestonden zijn voorkeuren verder te concretiseren. De vernietiging van de Rede lag dan voor de hand. De keuze voor de Leider ook. Hij werd vanaf 1940 dan ook Musserts trouwe medewerker die hij steunde in diens greep naar de macht.

Na de Duitse capitulatie in mei 1945 werd Carp gearresteerd en in juni 1946 door de Bijzondere Raad van Cassatie tot twaalf jaar gevangenisstraf veroordeeld. Het leverde hem, naast het verlies van zijn politieke rechten, ook een beroeps- en publicatieverbod op. In 1952 kwam hij vervroegd vrij. Zijn foute gelijk verdedigde hij in anonieme artikelen in de publicaties van de oud-SS'er Paul van Tienen.²¹⁵ Ze trokken nauwelijks de aandacht, ook al verweerde hij zich tegen een pamflet dat de Utrechtse professor Pieter Geyl²¹⁶ in 1946 het daglicht had laten zien en waarin van Carps theorie over de historisch te trekken parallellen tussen Patriotten en Nationaal-Socialisten in Nederland brandhout was gemaakt.²¹⁷ En Spinoza dan? Over eventuele contacten die Carp met het spinozistische milieu onderhield, weten we eigenlijk officieel niets. Hij telde in die kringen nu vooral vijanden. Onder hen was uiteraard Van der Tak die het Spinozahuis in Den Haag had overgenomen. Toen de 50ste verjaardag van de stichting van het Spinozahuis aan de Paviljoensgracht in Den Haag in 1977 werd gevierd, verscheen er een herdenkingsboekje dat door Guido van Suchtelen was "bezorgd". De tekst stamde "uit de kring van de voormalige *Societas Spinozana*".²¹⁸ Biograaf Jaap Kerkhoven tekende tijdens een interview uit de mond van Carp op dat deze laatste de auteur ervan was geweest.²¹⁹ Of Carp in 1977 ook op die herdenkingsbijeenkomst zelf is verschenen, is onbekend. Zijn vroegere secretaresse Catharina Roelofsz was er wél. Ze hield er een lezing over de geschiedenis van het Spinozahuis in Den Haag.²²⁰

Carp overleed op 18 november 1979 te Den Haag in de woning die hij na zijn huwelijk had betrokken. Verguisd als hij was, werd hij niet bijgezet in het pantheon van de grote spinozisten.

Noten:

¹ Jean-Paul Sartre, "Qu'est-ce qu'un collaborateur ?", in *Situations*, III, Parijs: Galimard, 1949, blz. 46.

² Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, Neuwied am Rhein en Berlin-Spandau: Luchterhand (Georg Lukács Werke, deel 9) 1962.

³ Zeev Sternhell, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Brussel: Éditions Complexe, 2000 (derde herziene druk).

⁴ Hij was bij de Haagse vierde vesting-artillerie gestationeerd. *Rijks- en Residentie-Almanak voor Nederland en zijne Koloniën, 1894*, 's-Gravenhage: Gebr. Belinfante, 1893.

⁵ Gemeente Archief Den Haag, Burgerlijke Stand 's-Gravenhage periode 1883-1892, akte 621. Zijn bruid had hij allicht leren kennen via F. D. Bezoet de Bie, eveneens luitenant bij de artillerie.

⁶ Johannes Wilschut, *Tussen psychiatrie en filosofie. De dynamische psychiatrie van Eugène A. D. E. Carp (1895-1983)*, Academisch proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam, 2001.

⁷ Bernard Carp huwde een dochter van de eigenaar van de jeneverstokerij NV Erven Bols.

⁸ Wilfred van Buuren (red.), *Hollands goud: 169 olympische kampioenen*, Amsterdam: Meulenhoff, 2008, blz. 47-48.

⁹ Harold James, *Family, Capitalism. Wendels, Haniels, Falcks, and the Continental European Model*, Cambridge, Mass., en Londen: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006, blz. 226-232, 243-244, 278-282; Lothar Gall, Gerald F. Feldman, Harold James, Carl-Ludwig Holtfrich en Hans E. Büschgen, *Die Deutsche Bank 1870-1995*, München: Verlag C. H. Beck, 1995, blz. 433-434.

¹⁰ Joh. de Vries, *Hoogovens IJmuiden 1918-1968, ontstaan en groei van een basisindustrie*, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken N. V., 1968, blz. 363; Klaus-Dietmar Henke, *Die amerikanische Besetzung Deutschlands*, München: Oldenbourg Verlag, 1995, blz. 521-522.

¹¹ Dit blijkt uit het familiearchief Carp, bewaard in Regionaal Archief Leiden.

¹² Achteraf ging het verhaal dat de latere Leider van de NSB, Anton Adriaan Mussert, die ook uit Werkendam afkomstig was, ooit op deze notarisdochter verliefd was geweest.

¹³ Jaap Kerkhoven, *Johan Herman Carp: nationaal-socialisme van Nederlandse snit*, doctoraal scriptie Nieuwe Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam, 1980.

¹⁴ Bij de geboorte van hun zoon Johan liet het echtpaar Carp-Kerkhoven een advertentie plaatsen in *Het Vaderland*, 19 oktober 1916 (avondblad B).

¹⁵ Johan Herman Carp, *Het Bolsjewisme*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1921.

¹⁶ H. Krabbe, *Kritische Darstellung der Staatslehre*, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1930, blz. 129; H. Krabbe, *De moderne staatsidee*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1915, blz. 128-129, 152 en 167.

¹⁷ H. Krabbe, *De "innerlijke waarde" der wet. Rectorale oratie van Mr. Krabbe op den 349sten Dies Natalis der Leidsche Universiteit 8 Februari 1924*, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1924, blz. 25.

¹⁸ Carp, *Bolsjewisme*, 1921, blz. 42.

¹⁹ *Ibidem*, blz. 45.

²⁰ Hans Kelsen, *Sozialismus und Staat, eine Untersuchung zur politischen Theorie des Marxismus*, Leipzig: C. L. Hirschfeld, 1920.

²¹ Carp, *Bolsjewisme*, 1921, blz. 93.

²² *Ibidem*, blz. 103.

²³ Dat verklaart hij in elk geval in de necrologie die hij publiceerde na het overlijden van Krabbe in het *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 11, 22 februari 1936, nr. 8.

²⁴ H. Krabbe, *De "innerlijke waarde" der wet. Rectorale oratie van Mr. H. Krabbe op den 349sten Dies Natalis der Leidsche Universiteit 8 Februari 1924*, Den Haag: Martinus Nijhoff, 1924, blz. 25.

²⁵ Over Krabbe en diens invloed op Carp, zie uitvoerig Dirk Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2007, blz. 35-39.

²⁶ Krabbe, a.w., 1930, blz. 129.

²⁷ Mr. J. H. Carp, "Het parlementaire stelsel", in *Themis*, jg. 85, 1924, blz. 449.

²⁸ *Ibidem*, blz. 451

²⁹ *Ibidem*, blz. 451.

³⁰ J. H. Carp, "De leer der rechtssouvereiniteit", in H. Krabbe, *Staatsrechtelijke opstellen uitgegeven ter gelegenheid van*

het aftreden van Prof. H. Krabbe als hoogleraar aan de Rijks Universiteit te Leiden, eerste deel, Verspreide opstellen van Prof. H. Krabbe, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1927, blz. 20.

³¹ *Ibidem*, blz. 19-20.

³² Fobbe Gabbe Scheltema, *Werkelijkheid, recht en gerechtigheid*, De Haag: Belinfante, 1927.

³³ Zie hierover het *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 3, 1928, blz. 518. Zie ook commentaar van professor A. Anema in *Themis*, jg. 89, 1928, blz. 456-459.

³⁴ J. H. Carp, *Eer-herstel van de leer der Rechtssouvereiniteit*, Den Haag: Boekhandel v.h. Gebr. Belinfante, 1928.

³⁵ De links-liberaal R. Kranenburg (1880-1956) was vanaf 1914 hoogleraar staatsrecht aan de Universiteit van Amsterdam en daarna vanaf 1927 in Leiden waar hij Krabbe opvolgde.

³⁶ J. H. Carp, "Empirisch analytische methode en Rechtsphilosophie", in *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 3, 1928, nr. 38, blz. 761-766 en nr. 39, blz. 784-788.

³⁷ Mr. J. H. Carp, "Tijdgeest en staatswetenschap", in *Handelingen van de Vereeniging voor Wijsbegeerte des Rechts*, XI 1ste gedeelte, *Tijdgeest en Staatsrechtswetenschap*, 1926, bl. 27.

³⁸ Willem Otterspeer, *Bolland. Een biografie*, Vianen: Uitgeverij Aeropagus, 1995.

³⁹ Hij was de stichter van de *Vereeniging Het Spinozahuis* en vertaler van de *Ethica*.

⁴⁰ J. G. van der Bend, *Het Spinozisme van Dr. J. D. Bierens de Haan*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1970 (proefschrift Groningen).

⁴¹ Esther Blom, *De vlam van het menselijk denken. Nico van Suchtelen (1878-1949)*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1999.

⁴² Herman de Liagre Böhl, *Herman Gorter 1864-1927. Met al mijn bloed heb ik voor U geleefd*, Uitgeverij Balans, ed. 2000, blz. 181-211.

⁴³ Mr. Jan den Tex, *Locke en Spinoza over Tolerantie*, Amsterdam: Scheltema en Holkema's Boekhandel, 1926 (academisch proefschrift).

⁴⁴ Windelband was ook al in Carps proefschrift als bron aangehaald. W. Windelband, *Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie*, Freiburg i. B. en Tübingen: J. C. B. Mohr, 1884. Windelband wilde, in tegenstelling tot zijn positivistische tijdgenoten, "voorbij" Kant gaan. Hij wilde dat de filosofie ook in een humanistische dialoog met de

natuurwetenschappen zou treden. Zijn belangstelling voor de psychologie bracht hem in oppositie tegen de school van het historicisme. In zijn onderzoek "voorbij" Kant kwam hij ten slotte bij Hegel, Herbart en Lotze terecht. Hij werd met Rickert geassocieerd. Tot zijn leerlingen mag men ook Max Weber, Ernst Troeltsch en Albert Schweitzer rekenen.

⁴⁵ J. H. Carp, "Psychologische beschouwingen in verband met het wezen van het spinozisme", in *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, jg. 16, 1922, blz. 280-301

⁴⁶ *Ibidem*, blz. 282.

⁴⁷ *Ibidem*, blz. 286.

⁴⁸ *Ibidem*, blz. 286.

⁴⁹ Vaihinger stond kritisch ten aanzien van de elkaar bestrijdende neokantiaanse filosofen. Hij wilde de discussie met de natuurwetenschappen, de theologie en de rechtswetenschap aangaan. Voorts wilde hij het onderzoek naar Kant door de uitgave van zijn *Kant-Studien* bevorderen. Max Scheler zou hem later komen assisteren.

⁵⁰ Carp, a. w., 1922, blz. 286.

⁵¹ *Ibidem*, blz. 289.

⁵² *Ibidem*, blz. 291.

⁵³ *Ibidem*, blz. 295.

⁵⁴ *Ibidem*, blz. 294-295.

⁵⁵ Deze verwijzing naar de hoogleraar theologie Luthardt uit Leipzig impliceert ook dat Carp diens "volkse" ("völkisch") theorie over Kerk en Staat moet hebben onderschreven. Luthardt beweerde dat Kerk en Staat het volk hoorden te dienen en dat niet de staat, maar het volk christelijk hoorden te zijn. Vreemde religies en gebruiken – o. a. de joodse – zouden alleen maar voor een verstoring van de eenheid van het leven kunnen zorgen. Angelika Dörffler-Dierken, *Luthertum und Demokratie: deutsche und amerikanische Theologen des 19. Jahrhunderts zu Staat, Gesellschaft und Kirche*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001, blz. 215-263.

⁵⁶ Carp, a. w., in *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 1922, blz. 287.

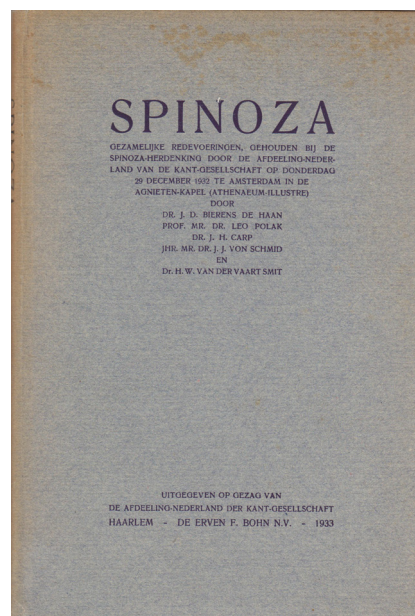
⁵⁷ *Ibidem*, blz. 286.

⁵⁸ *Ibidem*, blz. 287.

⁵⁹ Mr. J. H. Carp, "Spinoza en Marx", in *De Tijdspiegel*, 1921, blz. 665.

⁶⁰ Dr. J. H. Carp, "Naturrecht und Pflichtbegriff nach Spinoza", in *Chronicon Spinozarum*, jg 1, 1921, blz. 81-90.

⁶¹ Dr. J. H. Carp, "Über das Emotionale und Rationale im Spinozismus", in *Chronicon Spinozarum*, jg. 2, 1922, blz. 131-137.

⁶² Dr. J. H. Carp, "Der Gemeinschaftsge-danke im Spinozismus", in *Chronicon Spinozarum*, jg. 3, 1923, blz. 196-203.

⁶³ *Ibidem*, blz. 72-73.

⁶⁴ *Ibidem*, blz. 74.

⁶⁵ Dr. J. H. Carp, "Die metaphysische Grundlage der spinozanischen Politik", in *Chronicon Spinozarum*, jg. 4, 1924-25-26, blz. 68-78.

⁶⁶ J. H. Carp, "Wezen en waarde van het spinozisme", in *Chronicon Spinozarum*, jg. 5, 1927, blz. 11.

⁶⁷ *Ibidem*, blz. 12.

⁶⁸ *Ibidem*, blz. 12.

⁶⁹ *Ibidem*, blz. 12.

⁷⁰ *Ibidem*, blz. 13.

⁷¹ *Ibidem*, blz. 13.

⁷² Per 1 januari 1939 werd hij administrateur, een benoeming die ook zijn spinozistische collega H. F. Torringa toeviel. *Het Vaderland*, 5 oktober 1938 (avondblad B).

⁷³ Dat nieuwe instituut werd door jhr. mr. J. M. M. van Asch van Wijck, die tot de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) behoorde, geleid. Hij zou in 1946 als advocaat voor Carps verdediging instaan.

⁷⁴ Zie aankoopakte verleden door notaris F. L. G. d'Aumerie te Scheveningen. Archief Stichting Domus Spinozana, 1926-1977, nr. 0206-1, Haags Gemeentearchief. Ook bij C. Roelofs, "Het Spinozahuis te 's-Gravenhage 1646-1977", in *Spinoza herdacht, 1667 21 februari 1977, met een voorwoord van G. van Suchtelen*, [z.p.] 1979, blz. 26-32, en zeer uitvoerig in *Spinoza's sterfhuys aan de Paviljoensgracht. Levensbericht van een Haags monument 1646-1977. Onder auspiciën van de Vereniging Het Spinozahuis bezorgd door*

Guido van Suchtelen, Den Haag: J. N. Voorhoeve, z.d.

⁷⁵ Carp had van de gemeente gedaan gekregen dat er geld voor het opknappen van de gevel van het Spinozahuis beschikbaar werd gesteld. *Verslagen en Handelingen van de Gemeenteraad*, 10 januari 1927, blz. 24-26.

⁷⁶ De stichtingsakte sprak over de inrichting van een museum, een bibliotheek en het organiseren van bijeenkomsten voor spinozisten “van alle landen”. Archief Stichting Domus Spinozana, 1926-1977, nr. 0206-1.

⁷⁷ Carp werd dus niet gezien als een geleerde van naam. *Rotterdamsche Courant*, 31 mei 1927 (ochtendblad B).

⁷⁸ Dr. J. H. Carp, “Spinoza als mysticus”, in *Spinoza. Gezamenlijke redevoeringen, gehouden bij de Spinoza-herdenking door de afdeling-Nederland van de Kant-Gesellschaft op donderdag 29 December 1932 te Amsterdam in de Agnieten-Kapel (Athenaeum-Illustre) door dr. J. D. Bierens de Haan, prof. mr. dr. Leo Polak, dr. J. H. Carp, jhr. mr. dr. J. J. von Schmid en dr. H. W. van der Vaart Smit, Uitgegeven op gezag van de Afdeling-Nederland der Kant-Gesellschaft*, Haarlem: De Ervan F. Bohn N.V., 1933, blz. 31-49.

⁷⁹ Mieke van Baarsel, “De Haagse Vereniging voor Wijsbegeerte”, in *Jaarboekje Die Haghe*, 1982, blz. 26-49.

⁸⁰ Leo Pollak (1880-1941) was hoogleraar te Groningen en neokantiaan.

⁸¹ Sir Frederick Pollock (1845-1937) was hoogleraar te Oxford en jurist.

⁸² Adolfo Ravà (1879-1957) was hoogleeraar aan de universiteit van Padua en specialist van Spinoza.

⁸³ *Het Vaderland*, 6 september 1932; *Septimana Spinozana: Acta conventus oecumeni in memoriam Benedicti de Spinoza diei natalis trecentiesimi Hagae comitis habitus Societatis Spinozanae edita*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

⁸⁴ *Septimana*, a. w., blz. 39.

⁸⁵ Jaarlijks moest men de som 150 gulden hypotheeklasten opbrengen. De rente bedroeg 5 procent. *Verslagen en Handelingen van de Gemeenteraad*, 1934, nr. 44.

⁸⁶ De lijst van participanten oogde in elk geval indrukwekkend met O. J. d'Artillac Brill (secr. van de VVV in Den Haag), jhr. dr. W. A. Beelaerts van Blokland (vereniging “Die Haghe”), mr. Jacq. Dutilh (Rotterdam), mevr. H. M. B. Elout-Voorbeijtel (secretaresse te Wassenaar), A. F. L.

Faubel (grootsecretaris van het hoofdbestuur der Orde van Vrijmetselaren te Den Haag), dr. H. E. van Gelder (dir. van de gemeentelijke dienst van Kunsten en Wetenschappen, Den Haag), mr. J. Kalff (penningmeester, oud-hoofdredacteur van het *Algemeen Handelsblad*, Wassenaar), mevr. C. Visser-Wertheim (Den Haag); voorts zat nog in het comité van aanbeveling mr. H. P. Marchant (Vrijzinnig Democraat en Minister van Onderwijs). *Het Vaderland*, 29 september 1934 (avondblad D).

⁸⁷ In 1933 werd een commissie gevormd met dr. J. D. Bierens de Haan, prof. dr. J. Clay, prof. mr. dr. Leo Polak, dr. G. H. van Senden en mr. dr. H. F. Toppinga. *Het Vaderland*, 29 mei 1934 (avondblad C).

⁸⁸ Zo publiceerde hij een bespreking van het boek van dr. Antoon Vloemans over Spinoza in het linkse tijdschrift *Den Gulden Winckel. Geïllustreerd Maandschrift voor Boekenvrienden onder leiding van W. A. Kramers, “Orgaan van het Genootschap Louis Couperus”*, november 1931, no. 359, blz. 225-228.

⁸⁹ Dr. J. H. Carp, *Spinoza en Goethe*, 's-Gravenhage: N. V. Boekh. en Uitgevers Mij. v/h W. P. v. Stockum & Zn, 1932.

⁹⁰ *Ibidem*, blz. 37.

⁹¹ Dr. J. H. Carp, *Het spinozisme als wereldbeschouwing. Inleiding tot de leer van Benedictus de Spinoza*, Arnhem: Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., 1931.

⁹² *Het Vaderland*, 9 december 1931 (avondblad C).

⁹³ *Socialistische Gids*, jg. 17, 1932, blz. 560.

⁹⁴ *God-Wereld-Leven. Gedachten van Benedictus de Spinoza, verzameld door de Societas Spinozana (Afdeling Nederland). Inleiding en toelichting van Dr. J. H. Carp. Nabeschouwing van Dr. J. D. Bierens de Haan*, 's-Gravenhage: Uitgave N.V. Drukkerij Albani, 1935.

⁹⁵ *Ibidem*, blz. 140.

⁹⁶ *Ibidem*, blz. 140.

⁹⁷ *Ibidem*, blz. 147.

⁹⁸ *Ibidem*, blz. 147.

⁹⁹ *Ibidem*, blz. 148.

¹⁰⁰ Carp, *Het spinozisme*, a.w., blz. 135.

¹⁰¹ Het begrip “democratisch beginsel” werd door Carp nog in het *Nederlandsch Juristenblad* gebruikt naar aanleiding van de herdenking van Spinoza's 300ste geboortedag. J. H. Carp, “Benedictus de Spinoza 24 November 1632 – 24 November 1932”, in *Nederlandsch Juristenblad*, jg.

7, 19 november 1932, nr. 40, blz. 705-710. Zie ook *Het Vaderland*, 23 november 1932 (avondblad C).

¹⁰² J. H. Carp, a. w., *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 7, 19 november 1932, nr. 40, blz. 709.

¹⁰³ Het is niet te achterhalen wie deze A. S. was.

¹⁰⁴ Fritz Künkel was een Duitse, later Amerikaanse psychiater en sociale wetenschapper, die zich op het werk van Freud, Jung en Adler baseerde.

¹⁰⁵ A. A. S., “De moderne Staatsidee en Spinoza”, in *Het Vaderland*, 5 mei 1934 (avondblad D).

¹⁰⁶ A. A. S., “Strijd om de moderne staatsidee en de spinozistische ontwikkelingsgedachte”, *Het Vaderland*, 8 mei 1934 (avondblad C).

¹⁰⁷ A. Boolen, “Mr. Carp en Spinoza”, in *Het Vaderland*, 15 mei 1934 (avondblad).

¹⁰⁸ De autodidact W. G. van der Tak (1885-1956) was tot 1932 bibliothecaris bij het departement Marine en secretaris van de Spinozavereniging in Leiden.

¹⁰⁹ Karel Henk Eduard de Jong (1872-1960), geboren te Bieberich bij Wiesbaden, was privatdocent te Leiden en publiceerde o. a. *Spinoza en de Stoa* (Mededeelingen van wege het Spinozahuis, V), Leiden: E. J. Brill, 1939. Voorts was hij samen met A. A. Haighton in 1923 de oprichter van het *Verbond van Actualisten*, de eerste Nederlandse fascistische partij, en daarna van het *Vaderlandsch Verbond* en van het *Nederlandsch Verbond van Nationalisten*. Zijn archief is te raadplegen op het *Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis* te Amsterdam. Alfred A. Haighton noemde hem “de Fascist van het eerste uur”. Dr. Alfred A. Haighton, “Dr. de Jong zeventig jaar”, in *De Nieuwe Gids*, jg. 57, 1942, I, 327.

¹¹⁰ *Het Vaderland*, 14 mei 1934 (avondblad C).

¹¹¹ De spinozist J. D. Bierens de Haan was inmiddels een medestander van Carp geworden en zou hem later ook volgen in de collaboratie, zonder echter lid van de NSB te worden. In 1934 had hij al in een boek laten weten dat hij de democratie wilde redden door de macht van de regering ten nadele van het parlement te versterken. Mr. J. Bierens de Haan, *De democratie op het keerpunt*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1934.

¹¹² Dr. J. H. Carp, “Spinozistischen Hegelsche beschouwingswijze”, in *Feestbundel*

aangeboden aan dr. J. D. Bierens de Haan, door de vrienden, vereerders en leerlingen ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag 14 October 1936 met bijdragen van H. Aalbers, dr. D. Bartling, dr. J. H. Carp, dr. Jac. Van Dael, dr. T. Goedewaagen, mej. E. C. Knappert, dr. H. Oldewelt, dr. Herman Wolf benevens de toespraak van prof. H. J. Pos ter gelegenheid van de eerepromotie te Amsterdam op 21 September 1936, het antwoord daarop van dr. J. D. Bierens de Haan en een bibliografie van zijn werken door Nel Ritman en Bertha Woltersson, Assen: Van Gorcum & Comp N. V., 1937, blz. 65.

¹¹³ Dr. J. H. Carp, "Spinozistische en Hegelsche beschouwingswijze", in *Spinozistisch Bulletin*, jg. 1, 1938, nr. 2, blz. 47.

¹¹⁴ J. H. Carp, "Benedictus de Spinoza. 24 November 1632 – 24 November 1932", in *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 7, 19 november 1932, nr. 40, blz. 709.

¹¹⁵ J. H. Carp, "Historisch misverstand", in *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 9, 1934, nr. 15, blz. 245. Dit artikel van Carp was een reactie op een artikel van de rechtsfilosoof mr. N. de Beneditty een jaar eerder in hetzelfde tijdschrift.

¹¹⁶ Peter E. Gordon, *Continental Divide. Heidegger, Cassirer, Davos*, Cambridge (Mass.) en Londen: Harvard University Press, 2010.

¹¹⁷ Aan de eerste aflevering van dit neokantiaans geschrift werkten mee: D. Bartling, E. Cassirer, Tobie Goedewaagen, A. Görland, C. Horst, B. J. H. Ovink, H. van Oyen, H. Schmidt-Degener, P. Sterkman en H. B. F. Westerouen van Meeteren. In de inleiding bij de eerste aflevering stond dat de kritische filosofie een "wetenschappelijke filosofie" was en de enige wijze om over de cultuur te filosoferen.

¹¹⁸ De gereformeerde predikant, later ook geheim lid van de NSB en lid van de *Orde van de Getuigen van Christus*, dr. H. W. van der Vaart Smit stond het Duitse nazisme uiteraard zeer na. Henk Thijssen, *De dominee van de NSB. Boissevain en zijn gang van de Nederlandse Hervormde Kerk naar het Nationaal Socialisme*, Kampen: Omniboek, 2009, blz. 101; zijn archief is te raadplegen bij het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Vrije Universiteit Amsterdam, collectie 464. http://www.hdc.vu.nl/nl/Images/464%20Vaart%20Smit_tcm99-137301.pdf

¹¹⁹ Peter Derkx, *H. J. Pos, 1898-1955: Objectief en partijdig. Biografie van een filosoof en humanist*, Hilversum: Verloren, 1994, blz. 91.

¹²⁰ Ph. Kohnstamm, *Het nationaalsocialisme als geestelijk gevaar* [met inleiding van H. J. Pos], Assen: Van Gorcum (Comité van Waakzaamheid, Brochure nr 1).

¹²¹ In de zomer van 1936 werd te Amsterdam het Comité van Waakzaamheid door een aantal prominente antifascistische intellectuelen opgericht. Pos werd de voorzitter van de nieuwe vereniging waarvan Menno ter Braak de meest in het oog lopende exponent werd. Het bestuur van het Comité van Waakzaamheid werd gevormd door H. J. Pos (voorz.), J. F. Niermeyer (secr.), Menno ter Braak, J. J. Buskes jr., A. W. Kersbergen, D. Loenen, S. C. J. Olivier, Jan Romein, H. Sibbelee, A. E. J. de Vries-Bruins. Léon Hanssen, *Menno ter Braak 1902-1940*, deel 1, *Want alle verlies is winst*, deel 2, *Sterven als een polemist*, Amsterdam: Uitgerij Balans, 2000-2001.

¹²² Brief van Goedewaagen d. d. 1 juni 1937 aan Ernst Voorhoeve van het Verdinaso. Peter Derkx, *H. J. Pos, 1898-1955: Objectief en partijdig. Biografie van een filosoof en humanist*, Hilversum: Verloren, 1994, blz. 107.

¹²³ A. Mommen, "Fascisme en crisis in de heerschappijstructuur", in P. W. Klein en G. J. Borger (red.), *Aspecten van crisis en werkloosheid*, Amsterdam: Meulenhoff, 1979, blz. 254-261.

¹²⁴ Goedewaagen evolueerde mee want hij ruidde nu Kant in voor Hegel, wat voor een rel in het Genootschap voor Critische Philosophie zou zorgen. Zie T. Goedewaagen, "Verklaring", in *Annalen der critische filosofie*, jg. 7, 1937, blz. 81-82 en het "Naschrift" van de redactie, blz. 82-84.

¹²⁵ W. M. Westerman was eerst kabinetschef van de Haagse burgemeester geweest en daarna het enige lid van Nationaal Herstel in de Tweede Kamer geworden. Hij raakte in mei 1937 niet herkozen na eerst nog bij graaf de Marchant et d'Ansembourg een poging te hebben gewaagd om op de lijst van de NSB te geraken. Hij werd daarna toch maar lid van de NSB. Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 1, *Voorspel*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1969, blz. 252-253.

¹²⁶ Dr. J. H. Carp, "Historisch onderzoek en Nationaal-Socialisme", in *Haagsch Maandblad*, 1938, blz. 238-246.

¹²⁷ *Ibidem*, blz. 239.

¹²⁸ *Ibidem*, blz. 240.

¹²⁹ *Ibidem*, blz. 242.

¹³⁰ *Ibidem*, blz. 245. Carp verwees hier naar Gebhardt en diens uitspraak uit 1920: "Die Masse bedarf der Führer um durch sie ihr Sein ins Bewusstsein zu erheben und ihm Gestalt zu geben."

¹³¹ *Ibidem*, blz. 246.

¹³² Jaap Kerkhoven, a. w., blz. 13.

¹³³ W. Banning, *Terugblik op een leven en strijd van althans een deel der generatie die idealistisch-jong was aan het begin der twintigste eeuw toegelicht aan de ontwikkelingsgang van één hunner*, Amsterdam: N. V. de Arbeiderspers, 1958.

¹³⁴ H. van Wirdum-Banning, *Willem Banning 1888-1971. Leven en werken van een religieus socialist*, Amersfoort: De Horstink, 1988, blz. 91.

¹³⁵ J. A. Carp, "De democratische gedachte in het licht van het religieus monisme", in *Barchem-Bladen. Orgaan van de Barchembeweging* (redactie: dr. W. Banning, P. Minderaa, dr. G. H. van Senden, mr. M. J. A. Moltzer), Uitgave van de Vereeniging "Woodbrookers in Holland", jg. 10, 1934-1935, blz. 46-58; dezelfde, "Een belangrijk boek over Spinoza", in *ibid.*, blz. 186-190.

¹³⁶ J. H. Carp, "Spinoza en Hegel", *Kouter*, jg. 1, 1936, blz. 453-473. Hij had voordien al een boekbespreking gepubliceerd: "Een postuum Spinoza-boek van Stanislaus von Dunin Borkowski S.J.", in *Het Kouter*, jg. 1, 1936, blz. 230-235.

¹³⁷ Dr. W. Banning, *Het Nationaal-Socialisme*, Arnhem: Van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij N. V., ed. 1933 (Uitgavenreeks van de Arbeidersgemeenschap der "Woodbrookers in Holland", serie IV, nummer 1).

¹³⁸ De hervormde predikant Van Senden werd daarna wegens "moeilijkheden" bij *Het Kouter* als redacteur tot ontslag gedwongen. Zie "Mededeeling der redactie", in *Het Kouter*, jg. 3, 1938, nr. 1, blz. 1. Van Senden zou al snel een vurig pleitbezorger van het nationaal-socialisme worden. Hoewel hij na mei 1940 geen lid van de NSB werd, was dat toch voldoende om hem na 1945 te marginaliseren. Hij gaf met steun van vrienden edities van zijn verzamelde werken uit.

¹³⁹ Die breuk lijkt niet absoluut te zijn geweest. Carp publiceerde nog een artikel over "De spinozistische vrijheidsgedachte" in *Leven en Werken, Maandblad voor jonge meisjes* (jg. 3, 1939, nr. 7, blz. 15-19)

uitgegeven door de *Bond van de Nederlandsche Volksuniversiteiten*.

¹⁴⁰ *De Waag* was in 1937 opgericht met de financiële steun van Henry Deterding van Shell. De rechtse hegelianen voerden hierin de boventoon. Het blad werd steeds meer pro-Duits en nazistisch.

¹⁴¹ Vanaf 1936 was de leidende NSB'er Richard van Genechten redacteur van *Nieuw Nederland* geworden.

¹⁴² Dr. J. H. Carp, *Van despotie tot vrijheid. Voordrachten over de ontwikkeling van wereld- en levensbeschouwing*, Assen: Van Gorcum, 1937 (serie "In de Branding" nr. 7).

¹⁴³ *Ibidem*, blz. 7.

¹⁴⁴ *Ibidem*, blz. 7. Carp had deze visie al verdedigd in *God-Wereld-Leven, Gedachten van Benedictus de Spinoza, Inleiding en toelichting van Dr. J. H. Carp, Nabeschouwing van Dr. J. D. Bierens de Haan*, Den Haag: Uitgave N. V. Drukkerij Albani, 1935.

¹⁴⁵ Dr. H. Faber, *De geschiedenis als theologisch probleem (Een studie naar aanleiding van Ernst Troeltsch – Der Historismus und seine Probleme)*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1933 (proefschrift Leiden).

¹⁴⁶ Carp, *Van despotie, a. w.*, blz. 17-18.

¹⁴⁷ *Ibidem*, blz. 33.

¹⁴⁸ *Ibidem*, blz. 33.

¹⁴⁹ *Ibidem*, blz. 34.

¹⁵⁰ *Ibidem*, blz. 36.

¹⁵¹ *Ibidem*, blz. 73.

¹⁵² *Ibidem*, blz. 75.

¹⁵³ *Ibidem*, blz. 77.

¹⁵⁴ *Ibidem*, blz. 83.

¹⁵⁵ *Ibidem*, blz. 85.

¹⁵⁶ *Ibidem*, blz. 95.

¹⁵⁷ *Ibidem*, blz. 98.

¹⁵⁸ *Ibidem*, blz. 96.

¹⁵⁹ *Ibidem*, blz. 97.

¹⁶⁰ Otto Koellreutter (1883-1972) was de ontwerper van een totalitair bewind. Hij zag de nazi-partij als de uitdrukking van de volkswil via de Führer in de uitvoerende organen van de staat. C. Thornhill, *Political Theory in Modern Germany. An Introduction*, Oxford en Malden: Polity Press, blz. 86. Zie ook Jörg Schmidt, *Otto Koellreutter 1883-1972. Sein Leben, sein Werk, seine Zeit*, Berlijn, etc.: Lang, 1995.

¹⁶¹ Carp, *Van despotie, a. w.*, blz. 99.

¹⁶² *Ibidem*, blz. 99.

¹⁶³ *Ibidem*, blz. 99.

¹⁶⁴ "Daarmee had hij zich langs een eigen weg ontwikkeld naar het

nationaal-socialisme, waarvan hij spoedig één der voornaamste theoretici in Nederland zou worden." Anthonius Anne de Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, Assen: Van Gorcum & Comp. N.V., dr. H. J. Prakke & H. M. G. Prakke, 1968, blz. 248.

¹⁶⁵ *De Waag* werd vanaf januari 1937 uitgegeven door de Stichting De Waag, waarvan het bestuur werd gevormd door ir. B. Wigersma (voorz.), professor J. Hessing en dr. C. Winkler Prins. Jacob Hessing (1874-1945) was vanaf 1933 bijzonder hoogleraar in Leiden vanwege het Bolland-Genootschap. Baltus Wigersma (1877-1962) was de uitgever.

¹⁶⁶ In 1937 verscheen in *De Waag* een artikelenreeks onder de titel "Met of zonder Marx?". De auteur ervan signeerde met Historia Docet. In deze reeks werd van de Russische Revolutie en het bolsjewistische regime gehakt gemaakt. De inspiratie kwam grotendeels uit het werk van Boris Souvarine, *Stalin en het bolsjewisme* (vertaald door E. du Perron), Amsterdam: Querido, 1935. *De Waag*, jg. 1, 1937, nr. 34, blz. 674-675; nr. 35, blz. 695-696; nr. 36, blz. 714-715; nr. 38, blz. 756; nr. 39, blz. 775-776. Was Carp de auteur van deze artikelenreeks?

¹⁶⁷ Dr. J. H. Carp, *Het Koningschap*, Bussum: C. A. J. van Dishoeck (Waagreeks nr. 7), 1939.

¹⁶⁸ Dr. J. H. Carp, *Beginnelen van Nationaal-Socialisme*, Utrecht: Uitgave NENASU, 1942 (tweede aangevulde druk).

¹⁶⁹ *Ibidem*, blz. 17.

¹⁷⁰ *Ibidem*, blz. 19.

¹⁷¹ Carp, *Het koningschap, a. w.*, blz. 19.

¹⁷² *Ibidem*, blz. 24.

¹⁷³ *Ibidem*, blz. 30.

¹⁷⁴ *Ibidem*, blz. 33.

¹⁷⁵ *Ibidem*, blz. 35.

¹⁷⁶ J. H. Carp, "Montesquieu", in *Nederlandsch Juristenblad*, jg. 14, 14 januari 1939, nr. 2, blz. 26.

¹⁷⁷ *Ibidem*, blz. 29.

¹⁷⁸ "Prospectus Spinozistisch Bulletin". De redactie omvatte Carp (voorzitter), dr. J. D. Bierens de Haan, dr. W. R. van Brakell Buys, dra. C. Roelofs, jhr. dr. N. van Suchtelen en dr. H. F. Toppinga. Deze laatste was overigens een collega van Carp op het Haagse provinciehuis. Hij werd samen met Carp op 1 januari 1939 als administrateur benoemd. De soefi, mysticus en

spinozist Willem Rudolf de Vaynes van Brakell Buys (1904-1978) was rector van het Theosofisch Lyceum "Drafna" te Naarden. Hij publiceerde behalve over Spinoza ook *Gestalten uit de Perzische mystiek*, Deventer: N.V. Uitgevers Maatschappij Æ. E. Kluwer, 1938. De befaamde Spinozavertaler Nico van Suchtelen werkte voor de uitgeverij van de Wereldbibliotheek.

¹⁷⁹ Zie de bijdrage aan *God-Wereld-Leven*, *gedachten van Benedictus de Spinoza, met inleiding van Dr. J. H. Carp en nabeschouwing van Dr. J. D. Bierens de Haan*, Den Haag: N. V. Drukkerij Albani, 1935.

¹⁸⁰ Alle correspondentie moest naar haar, Villa Elisabeth, Prins Mauritslaan 69 te Den Haag.

¹⁸¹ Catharina Roelofs was de jongere zus van Wilhelmina C. Roelofs, gehuwd met W. F. H. Backer, wiens nicht, Dorothea Backer, schout-bij-nacht Nicolaas Rost van Tonningen, en dus de broer van de NSB'er Meinoud Rost van Tonningen, had gehuwd. Beide meisjes waren dochters van ir. Adrianus J. Roelofs, commissaris en oud-directeur van de Nederlandsche Siemens Maatschappij N.V. Hun oom, mr. H. M. Roelofs, vormde met K. G. Goedewaagen Jr., mr. R. Koole en C. Fleming de directie van de *Incasso Bank* in Amsterdam. Deze K. G. Goedewaagen Jr. was weer de vader van de filosoof Tobie Goedewaagen.

¹⁸² Dr. J. H. Carp, "Voorwoord", in dra. C. Roelofs, *De beteekenis van Christus voor Spinoza. Met een voorwoord van Dr. J. H. Carp*, Zeist: J. Ploegsma, 1938, blz. 7.

¹⁸³ "Het Spinozisme als dynamische beschouwingswijze", in *Het Vaderland*, 31 mei 1938 (ochtendblad A).

¹⁸⁴ Dr. J. H. Carp, *Spinoza: Uren met Spinoza*, Baarn: Uitgave Hollandia Drukkerij N.V. [1940].

¹⁸⁵ *Ibidem*, blz. 39.

¹⁸⁶ *Ibidem*, blz. 35-37.

¹⁸⁷ *Ibidem*, blz. 39.

¹⁸⁸ Dr. J. H. Carp, "Spinozas zegel 'caute'", in *Spinozistisch Bulletin, uitgegeven door de Societas Spinozana Afdeling Nederland*, Zeist: Uitgave van J. Ploegsma, jg. 2, nr. 1 1939 (september), 122-128.

¹⁸⁹ Een richtinggevend pamflet was zijn *Der Einbruch des Judentums in die Philosophie*, Berlijn: Junker und Dünhaupt, 1937 (*Schriften der Deutschen Hochschule für Politik*, deel 1, *Idee und Gestalt des Nationalsozialismus*, nr. 14).

- ¹⁹⁰ Hans Grunsky, "Baruch Spinoza", in *Forschungen zur Judenfrage*, jg. 2, 1937, blz. 88-115; dezelfde, "Der Jude Spinoza. Schöpfer eines neuen Talmud", in *Berliner Zeitung*, 11 november 1943.
- ¹⁹¹ Bedoeld wordt Hermann Cohen (1842-1918), hoogleraar te Marburg en grondlegger van de neokantiaanse school aldaar.
- ¹⁹² Grunsky, *Der Einburch*, a. w., blz. 36.
- ¹⁹³ Brief van Carp aan Sassen, 20 juni 1950. Archief Sassen. Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden.
- ¹⁹⁴ Het betrof hier de houthandelaar F. B. J. Gips uit Wassenaar en de textielhandelaar dr. L. Krantz uit Leiden. Beiden waren echter ook lid van de Organisatie Woltersom die het Nederlandse bedrijfsleven organiseerde en zo aan de oorlogsbehoeften van Duitsland onderwierp.
- ¹⁹⁵ *Spinoza's sterfhuys...*, a. w., blz. 80-82.
- ¹⁹⁶ J. H. Carp, C. van Geelkerken, R. van Genechten, *Voordrachten gehouden binnen het kader van den Burgemeesterscursus der N.S.B. te 's-Gravenhage in de Opleidingsweek 21-26 Juli 1941*, 's-Gravenhage, Roeper's Drukkerij, 1941.
- ¹⁹⁷ Het *Vrederechtshof* in Den Haag was samengesteld uit NSB'ers met als voorzitter Carp en met als leden Richard van Genechten, H. Sluijterman, H. A. Helb, P. H. F. van Vloten, S. J. M. Wijthof, A. Semplonius, J. Tuinstra. Op 12 november 1941 werden drie advocaten-generaal bij het gerechtshof te Den Haag, te weten mr. L. B. J. Vermeulen, mr. J. U. Palmen en jhr. mr. dr. L. H. K. C. van Asch van Wijck benoemd tot waarnemend procureur-generaal bij het *Vrederechtshof*. Over deze rechtspraak, zie Venema, a. w., blz. 253-275, 338-333.
- ¹⁹⁸ Machteld de Geus, "Vrederechtspraak in Nederland", in G. Aalders e. a. (red.), *Oorlogsdocumentatie '40-'45, Zesde Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*, Zutphen: Walburg Pers, 1995, blz. 48-86.
- ¹⁹⁹ Dr. J. H. Carp, *Een half jaar rechtspraak van het vredesrechtshof*, Utrecht: Uitgave NENASU, 1942.
- ²⁰⁰ D. Hillenius, "75 Jaar Vereniging van Nederlandse Gemeenten", in *Jaarboek Geschiedkundige Vereniging Die Haghe*, 1987, blz. 15-40.
- ²⁰¹ A. A. Mussert, A. E. Cohen en J. H. Carp, *Vijf nota's van Mussert aan Hitler over de samenwerking van Duitschland en Nederland in een bond van Germaansche Volkeren, 1940-1944*, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam, 's-Gravenhage: M. Nijhoff.
- ²⁰² Carp, a. w. 1942 (tweede aangevulde druk).
- ²⁰³ *Ibidem*, blz. 83.
- ²⁰⁴ *Ibidem*, blz. 25-29.
- ²⁰⁵ *Ibidem*, blz. 36.
- ²⁰⁶ *Ibidem*, blz. 39.
- ²⁰⁷ *Ibidem*, blz. 42-43.
- ²⁰⁸ *Ibidem*, blz. 49.
- ²⁰⁹ *Ibidem*, blz. 50.
- ²¹⁰ *Ibidem*, blz. 66.
- ²¹¹ *Ibidem*, blz. 64, 73 en 79.
- ²¹² *Ibidem*, blz. 23.
- ²¹³ *Ibidem*, blz. 87.
- ²¹⁴ J. Carp, "Het oordeel der geschiedenis", in *Volk en Vaderland*, 7 mei 1943. Over de affaire, zie Ivo Schöffer, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, Arnhem-Amsterdam: Van Loghum Slaterus en J. M. Meulenoff, 1956, blz. 212-213.
- ²¹⁵ Het betrof hier het *Sociaal Weekblad* waarin hij vanaf 1956 tot en met 1963 elf artikelen publiceerde. Zijn compagnon Goedewaagen die eigenlijk in dezelfde positie verkeerde, publiceerde na 1952 zijn teksten onder pseudoniem in Duitsland.
- ²¹⁶ Dr. P. Geyl, *Patriotten en N.S.B.ers. Een historische parallel*, Amsterdam: Uitgeverij Jacob van Campen.
- ²¹⁷ Paul van Tienen (red.), *Patriotten en N.S.B.ers*, Scheveningen: Nederlands Archief der Conservatieve Revolutie, strijd tegen geschiedvervalsing [1955].
- ²¹⁸ *Spinoza's sterfhuys...*, a. w., blz. 3.
- ²¹⁹ Jaap Kerkhoven, a. w., bibliografie.
- ²²⁰ Roelofsz, a. w. 1979.